

WYTYCZNE KONSERWATORSKIE DO ELEWACJI FRONTOWYCH ZABUDOWY PRZYRYNKOWEJ ROZWADOWA CZĘŚĆ PIERWSZA

Autorzy opracowania:

Anna Fortuna-Marek

Andrzej Gliwa

Barbara Potera

Adam Sapeta

Jadwiga Stęchły

Rzeszów-Rozwadów 2018

SPIS TREŚCI

CZĘŚĆ PIERWSZA

WSTĘP	3
I. ZARYS DZIEJÓW MIASTA ROZWADOWA	9
II. OGÓLNE WYTYCZNE KONSERWATORSKIE	30
II.1. OGÓLNE WYTYCZNE KONSERWATORSKIE DOTYCZĄCE ZASAD KSZTAŁTOWANIA ELEWACJI	30
II.2. OGÓLNE WYTYCZNE DOTYCZĄCE ZASAD KSZTAŁTOWANIA KOLORYSTYKI ELEWACJI	32
II.3. OGÓLNE WYTYCZNE DOTYCZĄCE ZASAD KSZTAŁTOWANIA STOLARKI.....	35
II.4. OGÓLNE WYTYCZNE DOTYCZĄCE ZASAD PROJEKTOWANIA I UMIESZCZANIA NOŚNIKÓW INFORMACJI WIZUALNEJ I REKLAM	45
II.5. TABLICZKI ADRESOWE – PROPOZYCJE.....	70
BIBLIOGRAFIA	74
ANEKS 1 WERYFIKACJA GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW W OBRĘBIE ZABUDOWY PRZYRYNKOWEJ – WYKAZ OBIEKTÓW UJĘTYCH ORAZ PROPONOWANYCH DO UJĘCIA W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW	77
ANEKS 2 ZESTAWIENIE PRZEPROWADZONYCH KWEREND ARCHIWALNYCH.....	81

CZĘŚĆ DRUGA

WYTYCZNE KONSERWATORSKIE DO ELEWACJI FRONTOWYCH ZABUDOWY PRZYRYNKOWEJ ROZWADOWA

WYTYCZNE KONSERWATORSKIE DO ELEWACJI FRONTOWYCH ZABUDOWY PRZYRYNKOWEJ ROZWADOWA - CZĘŚĆ GRAFICZNA

WSTĘP

Podstawa opracowania

Podstawę opracowania stanowi porozumienie zawarte w dniu 21 maja 2018 roku pomiędzy Gminą Stalowa Wola oraz Narodowym Instytutem Dziedzictwa. W porozumieniu określono przedmiot, zakres oraz cele opracowania.

Przedmiot opracowania

Przedmiotem opracowania są elewacje budynków zlokalizowanych w Rynku w Rozwadowie.

Metoda opracowania

W ramach realizacji opracowania przyjęto sposób postępowania, opierający się generalnie na następujących zasadniczych kierunkach badań:

- rozpoznanie historyczne miejscowości oraz poszczególnych obiektów będących przedmiotem opracowania w oparciu o kwerendy biblioteczne oraz kwerendy archiwalne¹;
- rozpoznanie poszczególnych obiektów w trakcie wizji terenowych (pod względem formalnym, stylistycznym, kolorystyki, stanu zachowania substancji zabytkowej) oraz wykonanie dokumentacji fotograficznej;
- zebranie i analiza archiwalnych fotografii z różnych okresów historycznych,
- analiza przekształceń elewacji w zakresie kompozycji, detalu architektonicznego, stolarki, tynków i okładzin oraz kolorystyki, w oparciu o zebrane materiały i badania terenowe.

Wyniki tych badań stały się podstawą do formułowania wniosków i wytycznych konserwatorskich.

Cele opracowania

Głównym celem opracowania, wynikającym z podpisanego z Gminą Stalowa Wola porozumienia, jest opracowanie wytycznych konserwatorskich do elewacji frontowych zabudowy przyrynkowej w Rozwadowie. Wytyczne te mają być podstawą do wykonania architektonicznych projektów wykonawczych elewacji poszczególnych budynków, w celu przeprowadzenia prac remontowo-konserwatorskich. Należy dodać, że w wytycznych konserwatorskich odniesiono się także do zagadnień wykraczających poza remonty elewacji frontowych. Dotyczy to zaleceń dotyczących elewacji bocznych budynków przyrynkowych oraz zaleceń sugerujących wykonanie zmiany pokrycia dachowego i, w kilku przypadkach, zmiany formy

¹ Kwerendy archiwalne przeprowadzono w: Archiwum Państwowym w Rzeszowie, Archiwum Państwowym w Przemyśle, Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie i Archiwum Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli.

dachu. W przypadku dachów – ich kształt oraz materiał i kolorystyka pokryć mają bowiem istotny wpływ na kształtowanie charakteru i wizerunku architektonicznego wnętrza rozwadowskiego Rynku.

Ten główny cel opracowania wpisuje się w szereg działań samorządu miasta Stalowa Wola związanych z realizacją programu rewitalizacji Gminy Stalowa Wola (podobszar Rozwadów). Celem działań rewitalizacyjnych powinny być korzystne przekształcenia rewitalizowanego obszaru – przekształcenia społeczne, architektoniczne, planistyczne i ekonomiczne. Jednym z planowanych działań w ramach realizacji projektu rewitalizacji Rozwadowa jest zmiana aranżacji i poprawa estetyki płyty Rynku w Rozwadowie. W tym celu wykonano opracowanie pn. „Rewitalizacja Rynku w Stalowej Woli – Rozwadowie: projekt budowlany – projekt zagospodarowania działki” zrealizowane w ramach projektu pod nazwą „Modelowanie kompleksowej rewitalizacji w Stalowej Woli z wykorzystaniem narzędzi partycypacji społecznej” (w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna 2014-2020).

Niniejsze opracowanie odnoszące się do elewacji frontowych budynków przyrynkowych Rozwadowa wspomóc ma Gminę Stalowa Wola w kontynuacji działań rewitalizacyjnych planowanych w obrębie rozwadowskiego Rynku. Sformułowane w opracowaniu wytyczne konserwatorskie obejmują:

- wytyczne „podstawowe”, niezbędne do przywrócenia estetycznego wyglądu pierzei rynkowych oraz
- wytyczne „optymalne” spełniające wymogi konserwatorskich remontów i prac rewaloryzacyjnych.

Estetyzacja elewacji frontowych kamienic, w oparciu o opracowane wytyczne, powinna przyczynić się do pozytywnych zmian wizualnych, polepszających wizerunek poszczególnych budynków i wnętrza architektonicznego, natomiast realizacja wytycznych konserwatorskich określonych jako „optymalne” – obok wizualnego uporządkowania i zharmonizowania elewacji budynków i pierzei, poprawy ich wyglądu i jakości przywrócić ma historyczne walory – tym samym może też mieć pozytywny wpływ na przekształcenia społeczne. Wytyczne te są bowiem wynikiem analiz archiwalnych i ikonograficznych oraz próbą „uchwycenia” cech charakterystycznych dla historycznej zabudowy Rynku w Rozwadowie. Proponowane odtworzenie typowych dla miasteczka elementów architektonicznych budynków i ich tradycyjnego charakteru (przede wszystkim w zakresie układu kompozycyjnego, wystroju architektonicznego, stolarki okiennej i drzwiowej, kolorystyki) oprócz oddziaływania estetycznego i poprawiającego jakość przestrzeni publicznej może mieć także wymiar społeczny jako czynnik wzmacniający poczucie wspólnoty: budowanie poczucia tożsamości miejsca i ludzi poprzez nawiązanie do historii. Może i powinno pełnić także role edukacyjne.

Poza tym zasadniczym celem, autorom opracowania przyświecała też myśl przybliżenia historii tych obiektów oraz ich przekształceń na przestrzeni lat. Zebrane i zaprezentowane informacje historyczne oraz archiwalne fotografie są pierwszym tego typu opracowaniem dla budynków Rynku w Rozwadowie. Takie rozpoznanie i analiza ikonograficzna może być pretekstem do dalszych badań – także dla miejscowych stowarzyszeń, pasjonatów historii etc.

Zawartość opracowania:

CZĘŚĆ PIERWSZA

III. ZARYS DZIEJÓW MIASTA ROZWADOWA

IV. OGÓLNE WYTYCZNE KONSERWATORSKIE

II.1. OGÓLNE WYTYCZNE KONSERWATORSKIE DOTYCZĄCE ZASAD KSZTAŁTOWANIA ELEWACJI

II.2. OGÓLNE WYTYCZNE DOTYCZĄCE ZASAD KSZTAŁTOWANIA KOLORYSTYKI ELEWACJI

II.3. OGÓLNE WYTYCZNE DOTYCZĄCE ZASAD KSZTAŁTOWANIA STOLARKI

II.4. OGÓLNE WYTYCZNE DOTYCZĄCE ZASAD PROJEKTOWANIA I UMIESZCZANIA NOŚNIKÓW INFORMACJI WIZUALNEJ I REKLAM² łącznie z propozycjami sytuowania i kształtowania reklam na elewacjach rozwadowskiej zabudowy

II.5. TABLICZKI ADRESOWE – PROPOZYCJE

BIBLIOGRAFIA

Aneks 1 Weryfikacja gminnej ewidencji zabytków w obrębie zabudowy przyrynkowej – wykaz obiektów ujętych oraz proponowanych do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków

Aneks 2 Zestawienie przeprowadzonych kwerend archiwalnych

CZĘŚĆ DRUGA

WYTYCZNE KONSERWATORSKIE DO ELEWACJI FRONTOWYCH ZABUDOWY PRZYRYNKOWEJ ROZWADOWA wraz z katalogiem budynków zawierającym:

- Podstawowe dane historyczne
- Opis stanu istniejącego elewacji z uwzględnieniem następujących elementów: *Forma i bryła; Podziały i wystrój elewacji; Witryny, Stolarka okienna i drzwiowa; Balkony; Tynki, okładziny, kolorystyka; Inne elementy; Nośniki informacji wizualnej i reklamy; Pokrycie dachu, kominy, orynnowanie; Ściany boczne*
- Fotografie archiwalne
- Analiza przekazów ikonograficznych
- Stan zachowania substancji zabytkowej
- Wytyczne konserwatorskie: podstawowe oraz optymalne.

WYTYCZNE KONSERWATORSKIE DO ELEWACJI FRONTOWYCH ZABUDOWY PRZYRYNKOWEJ ROZWADOWA - FORMA GRAFICZNA

Wytyczne konserwatorskie – przyjęte zasady formułowania zaleceń

Opracowane dla potrzeb niniejszej dokumentacji wytyczne konserwatorskie podzielone zostały na dwa zasadnicze „bloki” tematyczne:

² Fragment publikacji: B. Szmygin, A. Fortuna-Marek, *Zasady projektowania i umieszczania nośników informacji wizualnej i reklam na obiektach i w obszarach zabytkowych*, Warszawa 2015.

1. Ogólne wytyczne konserwatorskie w formie zakazów, nakazów, zaleceń odnoszą się do zagadnień, które występują powszechnie i należy je stosować w każdym przypadku realizacji remontów elewacji budynków.
2. Wytyczne Konserwatorskie do Elewacji Frontowych Zabudowy Przyrynkowej Rozwadowa, to zarówno forma skatalogowania budynków przyrynkowych, jak również zasadniczy element opracowania czyli szczegółowe zalecenia konserwatorskie dla każdego obiektu.

Na wstępie należy zaznaczyć, że formułowanie szczegółowych wytycznych i zaleceń konserwatorskich okazało się – w przypadku elewacji zabudowy przyrynkowej w Rozwadowie – zadaniem trudnym. Ta trudność wynikała z kilku powodów:

Po pierwsze: duża część zachowanej historycznej zabudowy przyrynkowej Rozwadowa uległa na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat (w znacznej mierze po 1989 r.) daleko idącym przekształceniom i modernizacjom, zwłaszcza w zakresie elewacji budynków – ich kompozycji, wystroju architektonicznego, stolarki okiennej i drzwiowej, kolorystyki oraz okładzin.

Po drugie: brak jest w odniesieniu do części obiektów archiwalnej, dobrej jakości ikonografii, pozwalającej na rekonstrukcję historycznej formy i wystroju elewacji.

Po trzecie: w odniesieniu do części zabudowy przyrynkowej zmieniała się w zasadniczy sposób historyczna funkcja i sposób użytkowania budynków – niektóre budynki wykorzystywane dawniej do funkcji usługowo-handlowych i mieszkalnych pełni obecnie funkcje wyłącznie mieszkalne albo funkcje wyłącznie usługowo-handlowe, co najczęściej implikowało zmiany w zakresie kompozycji elewacji.

Po czwarte: z analizy archiwalnych fotografii widać wyraźnie, że niektóre budynki od czasu powstania ulegały kilkakrotnym przekształceniom: najczęściej w okresie międzywojennym, niektóre w czasie II wojny światowej, w okresie PRL (głównie w latach 40-60. XX w.) Każdy z tych historycznych okresów mógł przynieść nawarstwienia i zmiany w obiektach warte ochrony (lub przywrócenia) i decyzje odnośnie wyboru konkretnej formy najczęściej nie są oczywiste i nie powinny być podejmowane w sposób arbitralny.

Wytyczne konserwatorskie odnoszące się do elewacji poszczególnych budynków przyrynkowych podzielone zostały na:

- **wytyczne podstawowe**, mające na celu przede wszystkim estetyzację elewacji i działania niezbędne dla poprawy jakości przestrzeni publicznej oraz
- **wytyczne optymalne**, zakładające rekompozycję elewacji oraz odtworzenie historycznych form, materiałów, detalu architektonicznego w oparciu o analizę ikonograficzną, co niejednokrotnie wiąże się ze znaczną ingerencją w obecny stan elewacji. Należy także zaznaczyć, że niekiedy – w przypadku braku jakichkolwiek przekazów ikonograficznych czy historycznych – dopuszczono pewne formy kreacji konserwatorskiej, którą można było zaproponować w oparciu o analogie z innymi budynkami przyrynkowymi.

Należy dodać, że dopuszcza się także rozwiązania alternatywne, będące kompromisem pomiędzy wytycznymi podstawowymi, optymalnymi a współczesnymi funkcjami i potrze-

bami właścicieli obiektów. Takie ewentualne odrębne rozwiązania powinny być jednak realizowane na etapie wykonywania projektów architektonicznych konkretnych elewacji budynków. Zastrzega się także, że odstępstwa od wytycznych optymalnych powinny być przez autorów projektów architektonicznych elewacji konsultowane z Oddziałem Terenowym Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Rzeszowie.

Tekst uzupełnia materiał ilustracyjny – plan sytuacyjny, fotografia z ogólnym widokiem na obiekt oraz fotografie archiwalne.

Taki układ oraz dobór materiału ilustracyjnego wynikał z kilku względów.

Po pierwsze z potrzeby zebrania i przedstawienia choćby krótkiej charakterystyki poszczególnych obiektów, bowiem przyrynkowe budynki Rozwadowa nie były dotychczas (poza nielicznymi wyjątkami) przedmiotem jakiegokolwiek rozpoznania historycznego.

Po drugie autorom opracowania przyświecała też potrzeba zobrazowania jak dużym i jak wielu przekształceniom uległy elewacje budynków przy rozwadowskim Rynku.

Po trzecie tak uporządkowany materiał oraz analiza porównawcza fotografii archiwalnych i fotografii współczesnych pozwalała – w ocenie autorów – zobiektywizować zalecenia sformułowane w wytycznych konserwatorskich.

Po czwarte tak zestawiony materiał tekstowy i ilustracyjny powinien ułatwić pracę przyszłym autorom projektów architektonicznych poszczególnych elewacji.

Należy zauważyć, że większość elewacji frontowych zabudowy przyrynkowej w historycznym Rozwadowie uległo w okresie po 1989 r. istotnym przekształceniom w wielu wymiarach. Najważniejsze przyczyny tych zmian to przede wszystkim: modernizacje budynków (łącznie z ocieplaniem elewacji), ich adaptacje do nowych funkcji, dążenia niektórych właścicieli do upiększania budynków z zastosowaniem współczesnych materiałów i form, powszechna wymiana stolarki okiennej i drzwiowej. Zmianom ulegały układy kompozycyjne elewacji – najczęściej w wyniku powiększania otworów okiennych i/lub przekształcania otworów w witryny o współczesnych zestandaryzowanych wymiarach i kształtach. Dość swobodnie, zgodnie z gustem i upodobaniami właścicieli, zmieniała się też kolorystyka i rodzaj tynków na elewacjach.

Dużym problemem, z punktu widzenia zachowania (a raczej powrotu) do historycznego wyrazu wielu budynków jest częste stosowanie okładzin. Okładziny w historycznym Rozwadowie – poza nielicznymi obiektami, które prawdopodobnie od momentu ich budowy posiadały charakterystyczne klinkierowe okładziny modernistyczne (zapewne „zapożyczone” z pobliskiej Stalowej Woli) nie były stosowane. Potwierdza to analiza archiwalnych fotografii. Można chyba zaryzykować stwierdzenie, że okładziny stały się w ostatnich trzydziestu latach w obszarze rozwadowskiego Rynku bardzo modne. Kolejne elewacje zyskują oblicowanie nie tylko cokołów, lecz także większych powierzchni, a niekiedy całej elewacji okładzinami – niezwykle zróżnicowanymi: różnorodny materiał, kolorystyka, rodzaje, wielkość oraz ich jakość. Można zrozumieć takie działania właścicieli – okładziny są zwykle trwalsze niż tynk, łatwiej utrzymać je w czystości, ułatwiają swoiste wyróżnienie swojej własności. Jednak stosowanie takich okładzin powoduje, że najczęściej cierpi na tym strona estetyczna elewacji budynku, pierzei, jak i całego wnętrza architektonicznego. W większości przypadków jest to też abso-

lutnie niezgodne z podstawowymi zasadami konserwatorskimi. W wytycznych konserwatorskich do poszczególnych kamienic najczęściej wskazano nakaz usunięcia tych okładzin, z pełną świadomością, że może to wywoływać sprzeciw, a nawet protesty właścicieli i że może to być proces długotrwały.

Podobne niekorzystne zmiany daje się zaobserwować w odniesieniu do kolorystyki elewacji budynków oraz stolarki okiennej i drzwiowej, nagminnie wymienianej na współczesną, niedostosowaną do charakteru obiektów zabytkowych. Te dwa zagadnienia jako bardzo istotne w kontekście wytycznych konserwatorskich zostały dodatkowo rozwinięte w odrębnych podrozdziałach.

Autorzy opracowania zdają sobie sprawę, iż sformułowane wytyczne konserwatorskie skutkują niejednokrotnie koniecznością podjęcia dużego zakresu prac remontowo-konserwatorskich, zaangażowania nakładów finansowych a niekiedy mogą być sprzeczne z oczekiwaniami właścicieli poszczególnych budynków, ich kreacjami budowlanymi i marzeniami. Jednak celem opracowania jest przywrócenie walorów historycznych miasta, rewaloryzacja zabudowy centrum Rozwadowa, zabudowy mocno przekształconej i zniszczonej w obrebie elewacji, których wartości architektoniczne, artystyczne, plastyczne i estetyczne zostały w znacznej mierze zatracane. Przeprowadzone badania dowiodły, że pomimo przekształceń i zniszczeń w rozwadowskiej zabudowie ale i w jej mieszkańcach, w samorządzie tkwi potencjał, który warto wykorzystać, by odzyskać tożsamość miejsca. Chociaż może być to proces długofalowy, to konsekwencja i staranność w działaniach zaprocentują poprawą jakości życia w przestrzeni publicznej i warto je podjąć. To przekonanie jest wynikiem pierwszego etapu badań autorów opracowania, czyli „nauczenia się Rozwadowa” - rozpoznania historii miejsca, budynków i ich właścicieli, co pozwoliło na odkrycie jego „piękna” i potrzebę przywrócenia. Dlatego też proces edukacji społeczności Rozwadowa powinien być pierwszym etapem w procesie rewaloryzacji zabudowy. Jej realizacja jest konieczna, a przy zaangażowaniu właściwych organów oraz mieszkańców miasta jest możliwa.

I. ZARYS DZIEJÓW MIASTA ROZWADOWA

Czynniki miastotwórcze w powstaniu Rozwadowa

Miasto Rozwadów zaczęło powstawać w początkach lat 90. XVII stulecia na terenie równinnym w południowej, peryferyjnej części wsi Charzewice na lewym brzegu Sanu w dobrach należących do podczaszego łukowskiego Gabriela Rozwadowskiego (ok. 1625–1693). Jak się wydaje u genezy powstania Rozwadowa leżały względy ekonomiczne i dążenia Gabriela Rozwadowskiego do zwiększenia swoich dochodów i ściślejszej integracji posiadanych dóbr ziemskich z gospodarką rynkową. Gabriel Rozwadowski, którego majątki ziemskie znajdowały się w drugiej połowie lat 80. XVII w. w szczytowej fazie rozwoju uznał słusznie, że poprzez założenie nowego miasta może osiągnąć znaczące korzyści w sferze gospodarczej. W założeniach nowy ośrodek miejski miał pełnić rolę przynajmniej lokalnego, jeżeli nie regionalnego ośrodka wymiany handlowej i centrum produkcji rzemieślniczej w rejonie dolnego Sanu. W ten sposób założenie nowego ośrodka miejskiego miało być ukoronowaniem budowy własnego i samowystarczającego kompleksu dóbr ziemskich ze sprawnie funkcjonującym zapleczem gospodarczym jako rynkiem lokalnym, którego zwornikiem miało być właśnie nowe miasto. W początkach lat 90. XVII w. w skład rozległego kompleksu dóbr ziemskich Gabriela Rozwadowskiego nad dolnym Sanem wchodziły obok świeżo założonego miasta Rozwadowa następujące wsie położone w powiecie sandomierskim województwa sandomierskiego: Charzewice, Kępa, Pilchów, Kolano Pilchowskie, Przyłęk i Wymysłów oraz uzupełniające je dobra leżące na prawym brzegu Sanu przynależne administracyjnie do powiatu urzędowskiego województwa lubelskiego, obejmujące wsie Rzeczyca, Rzeczyca Długa, Rzeczyca Okrągła, Brandwica, Bartnia Łąka (obecnie w granicach wsi Brandwica), Musików i Bąkowice. Taki stan posiadania Gabriela Rozwadowskiego pozwalał zaliczyć go do grupy bogatej szlachty.

Wspomniane rachuby ekonomiczne podczaszego łukowskiego dotyczące powstania lokalnego rynku na terenie własnego latyfundium bazujące na jego ogólnym optymizmie co do rozwoju procesów gospodarczych w przyszłości – przejawiające się m.in. w stałym dążeniu do powiększania swojego majątku ziemskiego – znajdowały swoje oparcie w widocznym deficycie związanym z niezwykle słabo rozwiniętą siecią miejską istniejącą w XVII w. na obszarze Puszczy Sandomierskiej położonym w widłach Wisły i Sanu, co w tym wypadku było niewątpliwie ważnym czynnikiem miastotwórczym.³ Wydaje się, że obok tych lokalnych i regionalnych uwarunkowań natury ekonomicznej, istotne znaczenie w podjęciu przez Gabriela Rozwadowskiego decyzji o założeniu nowego miasta miała sytuacja makroekonomiczna państwa polsko-litewskiego, które na przełomie lat 80. i 90. XVII stulecia znajdowało się w fazie umiarkowanego wzrostu gospodarczego po fali zniszczeń wojennych wywołanej licznymi konfliktami zbrojnymi zapoczątkowanymi wybuchem rebelii kozackiej Bohdana Chmielnickiego w 1648 r. W końcu warto też zwrócić uwagę na względy prestiżowe związane z chęcią posiadania przez Gabriela Rozwadowskiego ośrodka miejskiego na terenie swojego kompleksu dóbr ziemskich. Posiadanie miasta bowiem nie tylko podnosiło usytuowanie właściciela w hierarchii społecznej lecz także zwiększało wydatnie wartość rynkową dzierżonej przez niego majątności.⁴ Wzięcie pod uwagę wszystkich wspomnianych czynników i uwarunkowań rozpatrywanych w świetle całokształtu zjawisk natury społeczno-gospodarczej i poli-

³ F. Kyrk, *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie XIII-XVI wiek*, Kielce 1994.

⁴ H. Samsonowicz, *Tendencje rozwoju sieci miejskiej w Polsce późnośredniowiecznej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 28, 1980, s. 345.

tycznej daje możliwość bardziej obiektywnego spojrzenia na tak poważną i ryzykowną decyzję Gabriela Rozwadowskiego, jaką było postanowienie o stworzeniu zupełnie nowego miasta na tzw. „surowym korzeniu”.

Lokacja miasta na prawie magdeburskim

Badania historyczne dotyczące początkowego okresu istnienia Rozwadowa i procesów związanych z organizacją miejscowej gminy miejskiej w ostatniej dekadzie XVII w. są w znacznym stopniu utrudnione z powodu braku przywileju lokacyjnego z 1690 r. Do chwili obecnej nie jest bowiem znany oryginał tego dokumentu, bądź jakiegokolwiek jego kopie, czy nawet regest. Wiadomo jednak, że królewski akt lokacji miasta Rozwadowa był przechowywany we wrześniu 1738 r. i zapewne w okresie następnych kilkudziesięciu lat w archiwum książąt Lubomirskich na zamku w Rzeszowie, co poświadcza jednoznacznie sumariusz dokumentów Jerzego Ignacego Lubomirskiego.⁵ W fascykułe oznaczonym nr 1 dotyczącym miasta Rozwadowa (*Rozwadow. Documenta ad oppidum Rozwadow cum attinentiis pertinentium*) znajdował się oryginał przywileju lokacyjnego wydanego w Warszawie przez króla Jana III Sobieskiego, który jak zaznaczono został oblatowany w księgach grodu sandomierskiego w sobotę przed świętem Przemienienia Pańskiego (łac. *Festum Transfigurationis Christi Domini*), tj. 5 sierpnia 1690 r.⁶ Wynika z tego jasno, że królewski przywilej lokacyjny dla miasta Rozwadowa musiał być wydany przed datą 5 sierpnia 1690 r.

Zaginięcie wspomnianego przywileju i bezpowrotna utrata znacznej części zbiorów archiwalnych Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, wśród nich również ksiąg grodzkich sandomierskich z XV-XVIII w., spalonych intencjonalnie przez specjalne oddziały Wehrmachtu operujące w centralnej części miasta jesienią 1944 r. już po upadku powstania warszawskiego, nie pozwala historykom na bliższe przedstawienie początkowego okresu dziejów miasta. Znając jednak stosowany w XVII w. formularz przywilejów lokacyjnych i bazując na innych zachowanych źródłach pochodzących już z XVIII i XIX w., można pokusić się o rekonstrukcję najważniejszych postanowień zawartych w przywileju Jana III Sobieskiego i poznać choćby w głównym zarysie toczącego się od 1690 r. procesu lokacyjnego, zwieńczeniem którego było zorganizowanie gminy miejskiej. Proces ten trwający najczęściej nawet kilkadziesiąt lat, składał się z kilku faz, z których kluczowe znaczenie miały: lokacja prawna, lokacja przestrzenna oraz właściwa faza organizacyjna efektem której było podjęcie przez nowy ośrodek miejski przewidzianych dla niego funkcji, na przykład handlowo-targowych, czy centrum produkcji rzemieślniczej dla otaczających go dóbr ziemskich.

Lokacja prawna polegała na uzyskaniu przez fundatora-właściciela zezwolenia, które udzielał król działający w oparciu o przysługujące monarchom regale lokacyjne tj. wyłączne prawo panującego do zakładania miast. Uzyskanie tego rodzaju dokumentu zazwyczaj nie było sprawą prostą i związane było z koniecznością podjęcia przez przyszłego fundatora różnych zabiegów na dworze królewskim, których skuteczność zależała od wielu różnych czynników, takich jak kwestie obronności, gęstość miejskiej sieci osadniczej i układ szlaków komunikacyjnych na terenach na których powstać miało nowe miasto, czy też zasługi samego petenta w służbie wojskowej, dyplomatycznej, czy działalności politycznej. W przypadku Ga-

⁵ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: BZNiO), sygn.12 328/II, *Summarium universale documentum Illustrissimae Domini Lubomirscianae [...] Anno 1738: Mense Septembri in Archivofortalitij Ressoiviensis conscriptum*, s. 59.

⁶ Zapis ten brzmi następująco: Privilegium Serenissimi Regis Joannis III super fundandum Oppidum Rozwadow G[enero]so Rozwadowski collatum. Oblataeiusdem in Castro Sandom[iriensi] Sabb[ato] pridie F[estum] TransfigurationisCh[ri]sti D[omi]nieodem Anno (ibidem).

briela Rozwadowskiego główną okolicznością ułatwiającą jego starania o założenie nowego miasta na dworze Jana III Sobieskiego były różne powiązania łączące go z magnatami, które były możliwe poprzez służbę wojskową na kresach południowo-wschodnich Rzeczypospolitej i zasługi oddane Rzeczypospolitej podczas walk z wojskami tatarsko-kozackimi, szwedzkimi i osmańskimi, w których brał udział w latach 50. i 60. XVII w. W tym kontekście nie bez znaczenia był również udział Gabriela Rozwadowskiego w misji dyplomatycznej wysłanej do Bachczysaraju w lutym 1667 r. mającej na celu załagodzenie przechodzących wówczas poważny kryzys wzajemnych relacji Rzeczypospolitej z Chanatem Krymskim.⁷ Zostało to spowodowane niespodziewanym najazdem nureddina Dewlet Gereja sołtana na Podole i Ruś Czerwoną w grudniu 1666 r. i rozbiciem wojsk koronnych dowodzonych przez pułkownika Sebastiana Machowskiego pod Braiłowem.⁸ Dodatkową okolicznością sprzyjającą była też obecność na dworze królewskim Jana III Sobieskiego Karola Rozwadowskiego, syna Gabriela, który jako dworzanin podtrzymywał wcześniejsze więzy swojego ojca z monarchą i ówczesną koronną elitą władzy.⁹

Dysponując przywilejem lokacyjnym uprawniającym do zorganizowania nowego ośrodka miejskiego, mógł Gabriel Rozwadowski przystąpić do kolejnej kluczowej fazy całego procesu lokacyjnego, jakim była lokacja przestrzenna. Biorąc pod uwagę dostępne źródła, można stwierdzić, że owa lokacja przestrzenna Rozwadowa została przeprowadzona w ówczesnej południowej, peryferyjnej części wsi Charzewice na lewym brzegu Sanu. Przewidziany pod rozplanowanie miasta teren został wybrany przez samego Gabriela Rozwadowskiego względnie wyznaczonego przez niego, nieznanego obecnie zasadźcę, starannie przy wzięciu pod uwagę rachunku ekonomicznego i potencjalnych zagrożeń natury środowiskowej. Wybrany obszar pokryty był bowiem słabszymi pod względem bonitacyjnym glebami o mniejszej produktywności i sąsiadował z niewielkim wzniesieniem zwanym Kokoszą Górą, które w przypadku niespodziewanego wylewu Sanu mogło zapewnić mieszkańcom bezpieczny azyl. Wydaje się jednak, że najistotniejsze znaczenie w podjęciu decyzji odnośnie do wyboru lokalizacji pod nowe miasto była bliskość spławnej rzeki San i usytuowanie tego terenu wobec sieci drożnej. Rozwadow powstał bowiem w ciągu ważnej arterii komunikacyjnej o znaczeniu ponadregionalnym biegnącej z Niska w kierunku Sandomierza oraz na skrzyżowaniu dróg lokalnych¹⁰.

W dyspozycji zaginionego przywileju lokacyjnego Rozwadowa musiało się znaleźć nadanie prawa magdeburskiego (łac. *Ius magdeburgense*) nowej osadzie wraz z przyznaniem ogółowi mieszkańcom immunitetu sądowego i wyjęcie ich spod władzy wojewodów, kasztelanów i innych urzędników królewskich. W konsekwencji nadania prawa magdeburskiego zarządzanie i administrowanie gminą miejską znajdowało się w kompetencji magistratu w skład którego wchodził wójt i rajcy, a wymiar sprawiedliwości był domeną sądu wójtowsko-ławniczego, którego członkami byli wójt oraz ławnicy. Biorąc pod uwagę tę okoliczność, że jednym z głównych czynników miastotwórczych było dążenie Gabriela Rozwadowskiego do stworzenia na terenie swoich dóbr prężnego ośrodka wymiany handlowej, przypuszczać można, że istotnym punktem przywileju lokacyjnego wydanego przez Jana III Sobieskiego

⁷Rzeczpospolita w czasach Jana III Sobieskiego, red. K. Kuczman, Stalowa Wola 2014, s. 19.

⁸BZNI O, sygn. 7989/II, Regesta p. Mysłowskiego, s. 81, 89. Zob. też D. Kołodziejczyk, *Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15 th – 18 th Century). A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, Leiden 2011, s. 176-177.

⁹ W. Gaj-Piotrowski, K. Jańczyk, *Rozwadowscy, założyciele miasta Rozwadowa. Studium genealogiczno-gospodarcze*, Stalowa Wola 2005, s. 165.

¹⁰Österreichisches Staatsarchiv Wien (dalej: Oesta), Kriegsarchiv, Kartensammlung, *Karte des Königreichs Galizien und Lodomerien*, 1779-1783, sygn. B IX a. 390, sectio nr 127.

mogło być zezwolenie na organizację targów tygodniowych, a także dorocznych jarmarków, z funkcjonowaniem których związana musiała być koncesja na budowę drewnianych kramów i ław kupieckich, jatek oraz warsztatów rzemieślniczych. Pośrednim tego potwierdzeniem są znaczne rozmiary rozwadowskiego placu rynkowego rozmierzonego przez nieznanego z imienia zasadźcę, który miał służyć jako miejsce wymiany handlowej i centrum produkcji rzemieślniczej.¹¹

Fragment sekcji nr 111 mapy Friedricha von Miega, 1779-1783

¹¹ W. Gaj-Piotrowski, *Parafia farna w Rozwadowie-Stalowej Woli*, cz. I. *Obiekty sakralne i gospodarcze kościoła i probostwa 1740-1985*, Stalowa Wola 2007, s. 10-11.

Innym istotnym fragmentem przywileju lokacyjnego z 1690 r. musiało być nadanie przez Gabriela Rozwadowskiego na rzecz powstającej gminy miejskiej rozległych terenów leśnych, które położone były w kierunku południowo-zachodnim od centrum miasta.¹² Jak wynika z katastru gruntowego sporządzonego w 1853 r. łączna powierzchnia tego pierwotnego nadania wynosiła nieco ponad 205 ha.¹³ Obok tego przywilej lokacyjny zawierał przypuszczalnie zezwolenie na wzniesienie ratusza, zapewne z prawem sprzedaży i wyszynku napojów alkoholowych, a także donacje innych terenów niezbędnych dla rozwoju gospodarki miejskiej w postaci łąk i pastwisk, które usytuowane były na południe od rynku i nazywane były „Między Choiną” i „Bór”.¹⁴

Lokacja przestrzenna Rozwadowa została przeprowadzona na tzw. „surowym korzeniu” przypuszczalnie jeszcze w ostatnich latach życia Gabriela Rozwadowskiego, który zmarł w 1693 r. Układ urbanistyczny miasta z centralnie usytuowanym rynkiem rozmierzonym na planie prostokąta o wymiarach 153x170 m zaprojektowany został w oparciu o niepełny układ krzyżowy.¹⁵ Klasyczny model placu rynkowego w układzie krzyżowym zakładał istnienie 12 ulic wylotowych spośród których 4 umiejscowione były w centralnej części pierzei rynkowych, a pozostałe 8 wychodziło z narożników. Ze względu na zastane warunki terenowe i istniejący układ drożny w Rozwadowie zastosowano jednak niepełny układ krzyżowy, składający się z prostokątnego rynku i 5 ulic wylotowych.¹⁶ Podobny schemat układu lokacyjnego został wdrożony w okresie XVI-XVII w. w przypadku takich prywatnych ośrodków miejskich jak m.in. Sokołów (obecnie Sokołów Małopolski), Płazów i Cieszanów.¹⁷ W przypadku Rozwadowa tymi arteriami były ulica w południowo-wschodnim narożniku rynku, dwie ulice w przeciwnym narożniku północno-zachodnim, ulica wychodząca z północno-wschodniego narożnika oraz ulica w środkowej części pierzei wschodniej. Spośród tych pięciu ulic głównych najważniejsze znaczenie komunikacyjne posiadały ulice w narożnikach południowo-wschodnim i północno-zachodnim, stanowiące fragment głównego szlaku drożnego w tym rejonie o przebiegu południkowym przechodzącego przez centrum Rozwadowa.

Pierwotna zabudowa placu rynkowego Rozwadowa była drewniana i posiadała tradycyjny, podcieniowy charakter wykorzystywany w celach handlowych. Rynek otaczały pojedyncze bloki zabudowy drewnianych parterowych domów na zapleczu których znajdowały się ogrody należące do mieszczan.¹⁸ Choć zdaniem Kazimierza Kuśnierza integralną częścią układu urbanistycznego w Rozwadowie był system obronny w którego skład wchodził wał ziemny ze stojącym na nim parkanem¹⁹, to jego istnienie można poddawać w wątpliwość. Milczą o nim bowiem zgodnie wszystkie przeanalizowane na potrzeby niniejszego opracowania źródła pochodzące z XVIII w. również odnoszące się do lokalnego nazewnictwa. Wydaje się, że tak kosztowna inwestycja związana z powstaniem obwodu obronnego nie była możliwa bezpośrednio po lokacji przestrzennej z uwagi na szybką śmierć Gabriela Rozwadow-

¹² Zob. Idem, *Lokacja i rozwój przestrzenny miasta Rozwadowa*, Wrocław 1991, s. 29-30.

¹³ Archiwum Państwowe w Przemyślu (dalej: AP Prz.), *Archiwum Geodezyjne* (dalej: AG), sygn. 1413 M, *Markt Rozwadów in Galizien*, 1853, sekcje nr I-II).

¹⁴ AP Prz., AG, sygn. 220 M, *Dorf Charzewice sammt Enklave Markt Rozwadów hinzu einverleibt* Księżę Kolano in Galizien Rzeszower Kreis, 1853, sekcje nr XII, XVI-XXI).

¹⁵ K. Kuśnier, *Miejskie ośrodki gospodarcze wielkich latyfundiów południowej Polski XVI oraz XVII wieku*, Kraków 1989, s. 115-116; idem, *Rynek prywatnego miasta w Małopolsce w XVI-XVII wieku. Rozwiązania przestrzenne i funkcjonalne ośrodków gospodarczych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XLI, nr 2, 1993, s. 296-298.

¹⁶ Oesta, Kriegsarchiv, *Kartensammlung, Karte des Königreichs Galizien und Lodomerien*, 1779-1783, sygn. B IX a. 390, sectio nr 127.

¹⁷ K. Kuśnier, *Miejskie ośrodki gospodarcze*, s. 139-140.

¹⁸ Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lwowy (dalej: CDIAUL), fond 19, op. V, spr. 185.

¹⁹ K. Kuśnier, *Miejskie ośrodki gospodarcze*, s. 116.

skiego i mało prawdopodobna za czasów życia jego syna Karola. Zresztą dla okresu przełomu XVII i XVIII w. na ziemiach koronnych charakterystycznym zjawiskiem był zanik procesu tworzenia miejskich systemów obronnych na skutek przemian w sposobach prowadzenia działań wojennych i technologii uzbrojenia. Zresztą obszar położony w widłach Wisły i Sanu na terenie południowej części województwa sandomierskiego nie posiadał znaczących tradycji budownictwa obronnego, w odróżnieniu od sąsiednich ziem województwa ruskiego i lubelskiego zagrożonych przez najazdy tatarskie.

Jak się wydaje, w pierwszych kilkudziesięciu latach istnienia miasta, większość jego społeczności tworzyła ludność żydowska, o czym świadczy fragment protokołu wizytacyjnego miejscowej parafii z 1748 r. w którym stwierdzono, że „*oppidum Rozwadów [...] ferme integrum Judaei inhabitant*”.²⁰ Tak jak w innych mniejszych ośrodkach miejskich na terenie Małopolski, zamieszkujący w nich Żydzi zapewniali sobie w zamian za opłacanie raz w roku określonych sum zgodę miejscowych proboszczów na budowę synagog. Tak też było w Rozwadowie, gdzie miejscowi Żydzi składali corocznie na rzecz rozwadowskiego plebana specjalną daninę.²¹ We wspomnianej wyżej wizytacji potwierdzono również istnienie w mieście drewnianej szkoły żydowskiej pokrytej gontowym dachem.²²

Tak jak wspominałem wyżej, proces lokacyjny w nowo zakładanych miastach nie był zazwyczaj zjawiskiem krótkotrwałym i jednorazowym, lecz ciągnął się niekiedy nawet przez kilkadziesiąt lat, niezależnie od tego, czy miało to miejsce w okresie średniowiecza, czy już w epoce wczesnej nowożytności. Tak właśnie było w przypadku Rozwadowa, którego organizm miejski jeszcze na przełomie XVII i XVIII w. znajdował się wciąż w stadium organizacji. Szybkie zakończenie tego procesu nie było możliwe, głównie z uwagi na rychłą śmierć fundatora miasta i brak rzutkiego gospodarza oraz następujący po zgonie Gabriela Rozwadowskiego postępujący rozpad miejscowych dóbr ziemskich, co rzutowało w sposób bezpośredni na zasoby kapitałowe znajdujące się w dyspozycji rodziny Rozwadowskich. Po śmierci Gabriela Rozwadowskiego w 1693 r. dobra rozwadowskie z Rozwadowem przejął jego syn Karol, który zmarł w 1724 r., pozostawiając młody organizm miejski w stagnacji ekonomicznej spowodowanej zniszczeniami wojennymi i przemarszami oddziałów wojskowych (m.in. szwedzkich, rosyjskich i saskich) podczas Trzeciej Wojny Północnej trwającej w latach 1700-1721.²³

Przejęcie dóbr rozwadowskich przez książąt Lubomirskich. Reorganizacja i konsolidacja gminy miejskiej w drugiej i trzeciej ćwierci XVIII wieku

W 1723 r., a zatem jeszcze przed zgonem Karola Rozwadowskiego nadsański kompleks dóbr ziemskich wraz z miasteczkiem Rozwadowem został zakupiony przez księcia Jerzego Ignacego Lubomirskiego (1687-1753) z młodszej linii rzeszowsko-rozwadowskiej, właściciela majątności rzeszowskiej, który zreorganizował swoje majątki w tym rejonie, tworząc później klucze rozwadowski i rzeczycki. Na mocy porozumienia zawartego w 1724 r. między Jerzym Ignacym Lubomirskim a Karolem Rozwadowskim za sumę 90 000 zł na własność tego pierwszego przeszło miasteczko Rozwadów oraz wsie: Charzewice, Kępa, Pilchów, Kolano Pilchowskie, Przyłęk i Wymysłów.²⁴ Pozostała część dóbr rozwadowskich położona w powiecie urzędowskim województwa lubelskiego, obejmująca wieś Bartnią Łąkę oraz części w

²⁰ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej: AKMK), sygn. 42, *Acta Visitationis 1748*, k. 29; Zob. też BZNIÖ, sygn. 12 334/II, s. 6.

²¹ J. Muszyńska, *Żydzi w miastach województwa sandomierskiego i lubelskiego w XVIII wieku. Studium osadnicze*, Kielce 1998, s. 101-102.

²² AKMK, sygn. 42, *Acta Visitationis 1748*, k. 29.

²³ W. Gaj-Piotrowski, *Lokacja i rozwój przestrzenny*, s. 22.

²⁴ AP Rz., *Archiwum Lubomirskich* (dalej: AL), sygn. 44, s. 5-6.

Brandwicy, Musikowie i Bąkowie, które znajdowały się od 1708 r. w posiadaniu Krystyny Jastrzębskiej, córki Gabriela Rozwadowskiego również znalazły się rękach nowego właściciela dóbr rozwadowskich. Stało się to również w 1724 r., gdy Krystyna Jastrzębska zdecydowała się sprzedać swój majątek ziemski ks. Jerzemu Ignacemu Lubomirskiemu.²⁵ W ten sposób cała nadsańska majątność należąca wcześniej do Gabriela Rozwadowskiego złożona z jednego miasta i 14 wsi tworzących klucze rozwadowski i długorzeczycki o łącznej wartości oszacowanej w 1730 r. na 379 000 zł weszła w skład kompleksu dóbr ziemskich Lubomirskich, co potencjalnie stwarzało korzystniejsze warunki do jej rozwoju gospodarczego w przyszłości.²⁶ W tym czasie tj. w 1727 r. zabudowa młodego organizmu miejskiego, która koncentrowała się wokół placu rynkowego liczyć miała tylko 30 drewnianych domów należących do ludności żydowskiej.²⁷ Biorąc to pod uwagę można sądzić, że liczba mieszkańców ówczesnego Rozwadowa sięgała w tym przełomowym dla dalszego rozwoju miasta okresie zaledwie około 200 osób.

W pierwszych kilkunastu latach po nabyciu dóbr rozwadowskich przez Jerzego Ignacego Lubomirskiego były one jednak wydierżawiane w ramach krótkotrwałych kontraktów dzierżawcom wywodzącym się z drobnej szlachty, co nie sprzyjało podejmowaniu racjonalnych decyzji ekonomicznych i prowadzeniu spójnej i zrównoważonej gospodarki w skali całej majątności. Wiadomo, że w latach 20. i pierwszej połowie lat 30. XVIII w. znajdowały się one w posesji Stanisława Kłoskowicza i Franciszka Raczyńskiego.²⁸ Dopiero w drugiej połowie lat 30. Jerzy Ignacy Lubomirski przystąpił do całościowej przebudowy i reorganizacji swoich dóbr ziemskich, zmierzając do ich sanacji gospodarczej i zwiększenia dochodowości, nie kończąc jednak z dotychczasową praktyką wypuszczania majątków w dzierżawę.²⁹ Tych dążeń modernizacyjnych Jerzego Ignacego Lubomirskiego nie zahamował okres niepokoїв i zamieszek w latach 1733-1735, które miały miejsce podczas konfederacji dzikowskiej, co było związane z konfliktem o tron polski po zgonie króla Augusta II. W efekcie, istniejące nad dolnym Sanem dobra ziemskie zostały zorganizowane w dwa klucze tj. rozwadowski w którego skład wchodziły miasteczko Rozwadów oraz wsie Charzewice i Pilchów oraz długorzeczycki złożony z następujących wsi: Wymysłów, Przytęk, Bartnia Łąka, Kępa, Rzeczyca, Rzeczyca Długa, Rzeczyca Okrągła, Wola Rzeczycka, Brandwica, Bąków, Musików i Dąbrowa.³⁰

W ramach tych zabiegów w 1744 r. książę Lubomirski wystarał się na dworze Augusta III o wydanie nowego przywileju królewskiego, który nadał miastu uprawnienia do organizowania targów tygodniowych, które miały się odbywać we czwartki i niedziele.³¹ Jako zapobiegliwy właściciel, mając na uwadze zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy całej swojej nadsańskiej majątności, Jerzy Ignacy Lubomirski przystąpił również do modernizacji istniejących już wcześniej folwarków (w Charzewicach i Pilchowie) i zorganizowania nowych, jak przykładowo w Bąkowie, Woli Rzeczyckiej i Rzeczycy Długiej.³² Ten ostatni stanowił centrum gospodarcze dóbr zasańskich, gdzie zbudowano duży młyn wodny wyposażony w 5 kół stojący przy specjalnie założonym stawie. Wszystkie folwarki miały produkować duże ilości

²⁵BZNiO, sygn. 12 328 /II, s. 69.

²⁶ AP Rz., AL, sygn. 17, k. 3.

²⁷ W. Gaj-Piotrowski, *Lokacja i rozwój przestrzenny*, s. 23.

²⁸BZNiO, sygn. 12 334, s. 9, 13.

²⁹ W latach 1752-1758 dzierżawcami dóbr rozwadowskich był nieznany z imienia szlachcic Gorecki oraz Hoffman (Ibidem, s. 11).

³⁰ AP Rz., AL, sygn. 17, k. 3.

³¹ M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*, Warszawa 1844, t. II, s. 470.

³² W. Gaj-Piotrowski, *Parafia farna w Rozwadowie*, s. 12.

zbóż przeznaczonych na sprzedaż i wywożonych drogą wodną za pośrednictwem świeżo powstałego tzw. pała czyli portu rzeczno nad Sanem, który założono na prawym jego brzegu, nieopodal wsi Brandwicy.³³ Dzięki powstaniu wspomnianego portu rozwinął się w Rozwadowie przynoszący znaczne dochody eksport zboża do Gdańska, który zdominowany był przez miejscowych kupców żydowskich jako pośredników. Warto w tym kontekście wymienić postać mieszkańca Rozwadowa Józefa Eliasza, który w 1765 r. spławił na rynek gdański i sprowadził z Gdańska towary o łącznej wartości 5444 zł, wśród których znajdowało się 235 beczek śledzi o wartości 2820 zł.³⁴

Zdając sobie sprawę z konieczności funkcjonowania w Rozwadowie kościoła dla prawidłowego rozwoju miejscowej społeczności katolickiej, w latach 1738-1740 wznosił drewnianą świątynię parafialną z dwiema okazałymi wieżami p.w. *Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny*, która została konsekrowana w 1742 r. przez biskupa Michała Kunickiego. Wspomniana decyzja była związana z szybko wzrastającą liczbą mieszkańców Rozwadowa wyznania katolickiego, która w 1748 r. miała sięgać już 25 rodzin, koncentrując się jednak *in locis collateralibus* czyli, jak z tego wynika, poza placem rynkowym.³⁵ Zdaniem ks. Wilhelma Gaj-Piotrowskiego w tym właśnie okresie czyli w latach 40. XVIII w. Ignacy Jerzy Lubomirski wznosił w centralnej części rynku murowany, parterowy ratusz, który miał być pierwszym nie drewnianym obiektem, który powstał w Rozwadowie.³⁶ Inne zachowane przekazy z tego właśnie okresu nie potwierdzają jednak tak wczesnej chronologii tego obiektu. W jednym z dokumentów z 1747 r. wymieniono jedynie istnienie w rynku rozwadowskim budynku ratusza wzniesionego z nieznanego bliżej materiału, który pokryty był jednak dachem gontowym.³⁷

Postępującego dynamicznie rozwoju miejscowej gminy miejskiej nie przerwała śmierć dotychczasowego właściciela Ignacego Jerzego Lubomirskiego (19 lipca 1753 r.), po którym dobra nadszańskie z Rozwadowem przeszły na jego najmłodszego syna Franciszka Lubomirskiego (1752-1812) w imieniu którego w pierwszych kilkunastu latach jego życia rządy sprawowała jego matka Joanna von Stein Lubomirska. W okresie 1769-1772 podczas trwania konfederacji barskiej na interesującym obszarze między dolną Wisłą a Sanem ponownie dochodziło do niepokojów i zamieszek związanych z przemarszami wojsk rosyjskich i konfederackich, które nakładały liczne kontrybucje, wybierały nienależne podatki, a nierzadko rabowały okoliczne miasta i wsie, co nie ominęło również samego Rozwadowa, który padł ofiarą przemarszów jednostek rosyjskich w 1770 r.³⁸ Mimo tego, oceniając pierwsze półwiecze rozwoju Rozwadowa jako własności książąt Lubomirskich, trzeba stwierdzić, że ich zabiegi i dążenia modernizacyjne spowodowały szybki rozwój gospodarczy i ludnościowy miasta, które po 1772 r. już w zupełnie odmiennych warunkach politycznych i ekonomicznych mogło przetrwać jako ośrodek miejski.

Rozwadow w okresie od pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej w 1772 r. do połowy XIX w.

W wyniku pierwszego rozbioru państwa polsko-litewskiego (5 sierpnia 1772r.) obszar południowej części województwa sandomierskiego został włączony do Cesarstwa Austriac-

³³Idem, *Lubomirscy rodowej linii rzeszowsko-rozwadowskiej*, Stalowa Wola 2002, s. 8.

³⁴J. Muszyńska, *op. cit.*, s. 95.

³⁵AKMK, sygn. 42, *Acta Visitationis 1748*, k. 29.

³⁶W. Gaj-Piotrowski, *Lokacja i rozwój przestrzenny*, s. 14.

³⁷W tymże 1747 r. po przejściu nad Rozwadowem gwałtownej burzy, budynek ratusza był poddany pracom remontowym na poczet których zakupiono 77 szyb i 2400 gwoździ (AP Rz., AL, sygn. 313, k. 7v).

³⁸W. Gaj-Piotrowski, *Zanim powstała Stalowa Wola*, s. 97-98.

kiego pod nazwą Królestwa Galicji i Lodomerii.³⁹ Początkowo tj. od 1773 r. Rozwadów znalazł się w obrębie cyrkułu pilzneńskiego z siedzibą w Rzeszowie, by później przynależeć do cyrkułu rzeszowskiego. Wojska austriackie wkroczyły do Rozwadowa kilka tygodni przed oficjalnym sygnowaniem układu rozbiorowego, bo już 14 lipca 1772 r., rozpoczynając w ten sposób trwający do jesieni 1918 r. okres przynależności terenów nad dolnym Sanem do monarchii habsburskiej.⁴⁰ Mimo wspomnianych wyżej niesprzyjających w ostatnich latach przed pierwszym rozbiorem Rzeczypospolitej warunków dla rozwoju ekonomicznego, potencjał gospodarczy dóbr rozwadowskich wzrastał zarówno w drugiej, jak i w trzeciej ćwierci XVIII w. bardzo dynamicznie. Potwierdzeniem procesu szybkiego rozwoju potencjału demograficznego i gospodarczego w tym okresie jest już austriacka dokumentacja proveniencji skarbowo-podatkowej wytworzona w latach 70. XVIII w., już po aneksji ziem Małopolski i Rusi Czerwonej do Cesarstwa Austriackiego. W świetle wspomnianych archiwaliów Rozwadów jawi się jako dobrze zorganizowana gmina miejska o niemałym potencjale demograficznym i gospodarczym, przynosząca Lubomirskim znaczne dochody. W maju 1773 r., a więc niespełna miesiąc po pierwszym rozbiore Rzeczypospolitej, w Rozwadowie odnotowano istnienie 162 budynków mieszkalnych spośród których 70 należało do mieszczan narodowości polskiej, a 92 znajdowało się w posiadaniu Żydów.⁴¹ Przyjmując minimalny przelicznik 5 osób na jeden budynek mieszkalny można szacować, że u progu okresu rozbiorowego ogólna liczebność społeczności mieszczan Rozwadowa zamieszkujących we własnych nieruchomościach wynosiła co najmniej 810 osób. Biorąc jednak pod uwagę fakt, że w tej statystyce nie ujęto najbiedniejszej części miejscowej społeczności nie posiadającej nieruchomości oraz duchowieństwa, można przyjąć, że cała populacja miasta mogła sięgać w tym czasie około 900-950 osób. W oparciu o wspomniane dane zawarte w inwentarzu z 1773 r. można szacować, że ludność pochodzenia żydowskiego licząca około 460 osób przeważała nieznacznie liczebnie nad ludnością polską obejmującą około 350 osób, a zatem ta pierwsza stanowiła około 57% wszystkich mieszkańców ówczesnego Rozwadowa. Podane wyżej szacunki odnośnie do liczebności ludności żydowskiej znajdują potwierdzenie w rejestrze pogłównego sporządzonym 8 lat wcześniej czyli w 1765 r. W świetle tego spisu liczba Żydów zamieszkujących Rozwadów wynosiła wówczas, nie licząc dzieci 368 osób.⁴²

Potwierdzeniem tych szacunków zaludnienia są ustalenia dotyczące potencjału ludnościowego Rozwadowa dla drugiej połowy XVIII w., które zostały poczynione przez ks. Wilhelma Gaj-Piotrowskiego, które zostały opublikowane w 1991 r. Pisał on bowiem o „około 500 osobach” tworzących społeczność miejscowych Żydów w 1764 r. i o 342 chrześcijańskich mieszkańcach miasta w 1792 r.⁴³ Bardziej szczegółowe dane odnośnie do liczby społeczności żydowskiej Rozwadowa przedstawiła w swojej monografii Jadwiga Muszyńska, pisząc o 333 mieszkańcach miasta pochodzenia żydowskiego w 1765 r.⁴⁴ Biorąc pod uwagę wyżej przedstawione dane statystyczne, można bez większej przesady stwierdzić, że od momentu przejęcia Rozwadowa przez Lubomirskich i włączenia go do ich majątności ziemskich, co nastąpiło ostatecznie w 1724 r., miasto to w następnych kilku dekadach rozwijało się w zaskakująco szybki, czy wręcz spektakularny sposób, a jego populacja zwiększyła się z poziomu około 200

³⁹ Łącznie tereny te obejmowały powierzchnię około 81 900 km² (S. Grodziski, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772-1848*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 26-29).

⁴⁰ W. Gaj-Piotrowski, *Zanim powstała Stalowa Wola. Studium z prehistorii miasta*, Stalowa Wola 2000, s. 101.

⁴¹ CDIAUL, fond 146, op. 16, spr. 1636, *Inventarium bonorum terrestrium scilicet oppidi Rozwadów cum attinentis [...]*, k. 3v, 4v, 5v, 6.

⁴² *Liczba głów żydowskich w Koronie z taryf roku 1765*, wyd. J. Kleszczyński i F. Kluczycki, Kraków 1898, s. 8.

⁴³ W. Gaj-Piotrowski, *Lokacja i rozwój przestrzenny*, s. 23.

⁴⁴ J. Muszyńska, *op. cit.*, s. 95.

osób u schyłku lat 20. XVIII w. do ponad 900 w 1773 r. Oznaczało to niemal pięciokrotny wzrost populacji osiągnięty w okresie jednego półwiecza w warunkach okresowo dalekich od stabilizacji, nie sprzyjających osiągnięciu tak wysokiej dynamiki rozwoju demograficzno-ekonomicznego.

Osiągnięty przez Rozwadow w drugiej i trzeciej ćwierci XVIII w. potencjał ekonomiczny był jednym z kluczowych kryteriów dla utrzymania przez niego statusu ośrodka miejskiego w przełomowych latach po pierwszym rozbiórze państwa polsko-litewskiego, kiedy władze austriackie wprowadziły szereg reform centralizacyjnych dotyczących podziału administracyjnego, spraw społeczno-gospodarczych i podatkowych. W ten sposób potencjał ludnościowy i gospodarczy Rozwadowa, posiadanie liczącego niespełna 100 lat królewskiego przywileju lokacyjnego oraz przywileju na odbywanie jarmarków stały się podstawą zaliczenia go przez urzędników austriackich (podobnie jak Baranowa, Radomyśla nad Sanem i Tarnobrzega) do kategorii miasteczek (*Märkte*)⁴⁵. Stało się to w ramach kontrowersyjnej reformy klasyfikacyjnej dotyczącej miast i sieci miejskiej w Galicji przeprowadzonej przez cesarza Józefa II w 1784 r. w wyniku której wiele dotychczasowych ośrodków miejskich istniejących w Małopolsce i na Rusi Czerwonej zostało zdegradowanych do rangi zwykłych wsi. Ten status Rozwadowa jako ośrodka miejsko-targowego (*Marktflecken*) został potwierdzony przez władze austriackie w 1811 r.⁴⁶

W ostatniej ćwierci XVIII w. Rozwadow funkcjonował już jako ośrodek miejski położony w peryferyjnej prowincji Cesarstwa Austriackiego nazwanej Galicją. W tej nowej rzeczywistości politycznej na skutek dezintegracji dotychczasowego województwa sandomierskiego Rozwadow został odcięty od centralnych i północnych ziem koronnych, które stanowiły dla niego tradycyjne rynki zbytu produktów rolnych i leśnych. W tych niesprzyjających dalszemu rozwojowi ekonomicznemu warunkach, rynek rozwadowski nadal jednak pełnił funkcje głównego miejsca wymiany handlowo-rzemieślniczej w dobrach nadszańskich Lubomirskich z tym, że począwszy od 1773 r. dekretem cesarzowej Marii Teresy miejscowe targi odbywały się tylko we wtorki, przybierając w ten sposób charakter tygodniowy.⁴⁷ Wspomniany termin targów tygodniowych przetrwał w Rozwadowie aż do końca ich funkcjonowania w mieście, tj. aż do początku lat 40. XX w.⁴⁸, co było związane z reorganizacją przestrzeni placu rynkowego przez okupacyjne władze niemieckie, które założyły w jego obrębie kwatery z zieleńcami.⁴⁹ W ten sposób z krajobrazu głównego placu rynkowego zniknęły charakterystyczne dla Rozwadowa targi tygodniowe. Po zakończeniu drugiej wojny światowej nie mogły one się już odrodzić w dawnym tradycyjnym kształcie, przede wszystkim ze względu na wymordowanie w 1942 r. przez Niemców miejscowych Żydów w ramach szerszego ludobójczego projektu zagłady ludności żydowskiej zamieszkującej na terenie Generalnej Guberni (tzw. akcja Reinhardt). Żydzi rozwadowscy zajmowali się przecież od pokoleń działalnością handlowo-rzemieślniczą, która była najbardziej widoczna właśnie podczas odbywających się targów tygodniowych.

⁴⁵ J. Karpińiec, *Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. II, 1932-1933, s. 19-20. Zob. też A. Zielecki, *Struktura ludności miast Galicji w dobie autonomicznej*, w: *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, pod red. Z. Beiersdorfa A. Laskowskiego, Jasło 2001, s. 81; *Geografia albo dokładne opisanie Królestw Galicyi i Lodomeryi*, oprac. E. Kuropatnicki, Lwów 1858, s. 42-43.

⁴⁶ W. Gaj-Piotrowski, *Parafia farna w Rozwadowie 1740-1985*, Stalowa Wola 2007, s. 11.

⁴⁷ Idem, *Kultura materialna ludzi i okolic Rozwadowa*, cz. I, Rzeszów 1975, s. 348.

⁴⁸ M. Doskocz, *Targi małe i wielkie z rozkładem na rok 1932*, Warszawa 1932, s. 52.

⁴⁹ W. Gaj-Piotrowski, *Kultura materialna*, s. 353.

Wspomniany wyżej inwentarz miasta Rozwadowa z 1773 r. jest cennym źródłem do dziejów miejscowej gminy miejskiej, przekazując szczegółowe informacje na temat właścicieli posesji na terenie miasta, ich własności i wysokości opłacanych podatków. W przypadku ludności żydowskiej jest to dokumentacja wręcz unikatowa, gdyż zawiera imiona i nazwiska właścicieli i właścielek nieruchomości w Rozwadowie w pierwotnej polskojęzycznej formie (np. Szlama Cyrulik, Berek Heliaszowicz, Eliaszk Berkowicz, Lejba Judkowicz, Martka Jelonkowicz, Berek Dawidowicz, Hana Lewkowicz) przed ich przymusową zmianą na niemiecko brzmiące, co wprowadzono na mocy patentu cesarza Józefa II wydanego w 1787 r.

Szereg uzupełniających danych odnoszących się do struktury własnościowej, struktury użytków rolnych oraz samej zabudowy i jej właścicieli na obszarze centralnej części miasta przynosi operat sporządzony w ramach katastru zwanego metryką józefińską w latach 1787-1788. Jeżeli chodzi o strukturę użytków rolnych na terenach znajdujących się w granicach katastralnych miasta, to pewnym ewenementem w porównaniu do innych ośrodków miejskich Galicji o zbliżonej wielkości jest fakt, że na obszarze ówczesnego Rozwadowa brak było w ogóle gruntów ornych należących do właścicieli dominium. W posiadaniu Franciszka Lubomirskiego znajdowały się tylko 3 morgi i 735 sążni ogrodów, natomiast do mieszczan należały grunty orne o areale 162 morgów i 535 sążni.⁵⁰ Jeszcze ciekawsze wyniki przynosi analiza dotycząca ówczesnej zabudowy w centralnej części miasta i stanu własnościowego poszczególnych budynków usytuowanych przy placu rynkowym. Dane zawarte w katastrze józefińskim świadczą, że w pierzejach rynkowych stało w drugiej połowie lat 80. XVIII w. 37 budynków spośród których 20 (54%) znajdowało się w rękach Żydów, a pozostałych 17 czyli 46% stanowiło własność mieszczan narodowości polskiej. Stosunek ludności żydowskiej do mieszkańców narodowości polskiej zamieszkującej przy rynku był zatem podobny do struktury narodowościowej całej populacji ówczesnego Rozwadowa. Pod względem struktury narodowościowej, cała pierzeja wschodnia licząca wówczas 10 budynków i większość realności usytuowanych w pierzejach północnej z 9 domami i południowej z 8 budynkami zdominowana była przez ludność żydowską, a tylko pierzeja zachodnia licząca 10 domostw zasiedlona była w całości przez mieszczan chrześcijańskich narodowości polskiej. Opierając się na dostępnych źródłach z XVIII w. i zawartych w nich danych statystycznych, można postawić tezę, że w początkowym okresie zasiedlania miasta pierwotnymi osadnikami była ludność żydowska, a dopiero w drugiej ćwierci XVIII w. zaczął się stopniowy napływ do Rozwadowa ludności polskiej. Początkowo ta grupa nowo przybyłych gospodarzy osiedlała się na obrzeżach miasta, by w trzeciej ćwierci XVIII w. po zwiększeniu swojego stanu majątkowego wkroczyć do centralnej jego części i przejmować realności położone w zachodniej pierzei rynku. Wspomniane zmiany w zasiedleniu centralnej części miasta dokumentują materiały powstałe w okresie po pierwszym rozbiórce Rzeczypospolitej. Są nimi inwentarz miasta Rozwadowa z 1773 r. i kataster józefiński pochodzący z lat 1787-1788. We wspomnianym inwentarzu wśród miejscowych obywateli określanych mianem „*oppidani Rozwadow*” występuje bowiem zarówno ludność narodowości polskiej zajmująca 70 domów, jak i nieco liczniejsza społeczność żydowska do której należało 92 budynki mieszkalne.⁵¹

Wspomniany proces zwiększania się ludności chrześcijańskiej kosztem Żydów w całej populacji Rozwadowa, który miał miejsce w trzeciej ćwierci XVIII w. został zahamowany

⁵⁰ CDIAUL, fond 19, op. V, spr. 185, k. 27. Por. A. Falniowska-Gradowska, F. Leśniak, *Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785-1787)*, Toruń 2009, s. 76-77.

⁵¹ CDIAUL, fond 146, op. 16, spr. 1636, *Inventarium bonorum terrestrium scilicet oppidi Rozwadow cum attinentis [...]*, k. 3-6.

pierwszym rozbiórze Rzeczypospolitej. Po 1772 r. można mówić o odmiennym kierunku zmian w strukturze etnicznej miasta, co polegało na stopniowym zwiększaniu się odsetka ludności żydowskiej wśród mieszkańców miasta (*cives, oppidani*) kosztem mieszczan pochodzenia polskiego, o czym świadczy przekonująco kataster franciszkański z 1820 r. W świetle sumariusza wspomnianego katastru właścicielami budynków tworzących zabudowę głównego placu rynkowego byli wówczas – za wyjątkiem budynku ratusza – już tylko wyłącznie Żydzi.⁵² Można podejrzewać, że proces ten rozpoczął się już w ostatniej dekadzie XVIII w. i trwał w następnych latach, a jego tłem była stagnacja gospodarcza Galicji jako peryferyjnie położonej prowincji monarchii habsburskiej i zjawisko regresu ekonomicznego miast funkcjonujących na tym obszarze po 1772 r. Przejawem tego zjawiska było załamanie się dynamiki wzrostu liczby mieszkańców Rozwadowa po pierwszym rozbiórze państwa polsko-litewskiego. Warto w tym miejscu wspomnieć, że według spisu wojskowego ludności Galicji 1808 r. sporządzonego na podstawie patentu cesarza Franciszka II z 25 października 1804 r., w Rozwadowie istniało 134 domy w których zamieszkiwało tylko 697 osób.⁵³

Warto też zauważyć, że w aktach metryki józefińskiej nie pojawia się żadna informacja na temat zapewne jeszcze drewnianego budynku ratusza, którego istnienie zostało jednoznacznie potwierdzone w jednym z wpisów datowanych na 1747 r. zawartych w rachunkach folwarku w Charzewicach z lat 1729-1787.⁵⁴ Jak wynika z tego zapisu, budynek ratusza był pokryty dachem wykonanym z gontu i w 1747 r. był poważnie uszkodzony na skutek przejścia przez Rozwadów gwałtownej burzy, której towarzyszyły silne wiatry. Z tego powodu administracja folwarku w Charzewicach podjęła decyzję o przeprowadzeniu remontu uszkodzonego budynku, przeznaczając na ten cel materiały w postaci 14 kop gontów, 40 kop gwoździ oraz 77 nowych szyb o łącznej wartości 21 złotych 20 groszy.⁵⁵ Choć brak bliższych informacji na temat tego budynku i funkcji jakie pełniły poszczególne jego części, to można przypuszczać, że podobnie jak w przypadku innych ośrodków miejskich tej wielkości, w ratuszu mieściła się izba sądowa i pomieszczenie, gdzie odbywał się wyszynk i sprzedaż napojów alkoholowych. Ten pierwszy budynek ratusza został rozebrany najpóźniej po pożarze miasta w 1801 r. przez Franciszka Lubomirskiego, który wznosił wówczas na jego miejscu nowy, murowany ratusz o jednej kondygnacji.⁵⁶

W dostępnych źródłach pochodzących z XVIII w. brak poza nielicznymi wyjątkami bliższych informacji na temat materiału z jakiego zbudowane były budynki stojące w centrum Rozwadowa. Biorąc jednak pod uwagę te nieliczne zachowane przekazy oraz późniejszy, pochodzący już z połowy XIX stulecia plan katastralny miasta z 1853 r., można stwierdzić, że pierwotna zabudowa miasta była drewniana, czemu sprzyjała dostępność i obfitość tego materiału w okolicznych lasach. Wspomniany plan katastralny sporządzony w 1853 r. świadczy, że zmiany w zabudowie przyrynkowej przebiegały w pierwszej połowie XIX w. w nieśpiesznym tempie, a zdecydowana większość istniejących tu budynków pozostawała nadal drewniana. Całkowicie drewniana pozostawała w tym czasie zabudowa pierzei północnej, zachodniej i południowej, a w pierzei wschodniej znajdowały się dwie sąsiadujące ze sobą murowane posesje oznaczone numerami 155 i 33, których właścicielami byli odpo-

⁵²Ibidem, fond 20, op. V, spr. 192, k. 1v-11v.

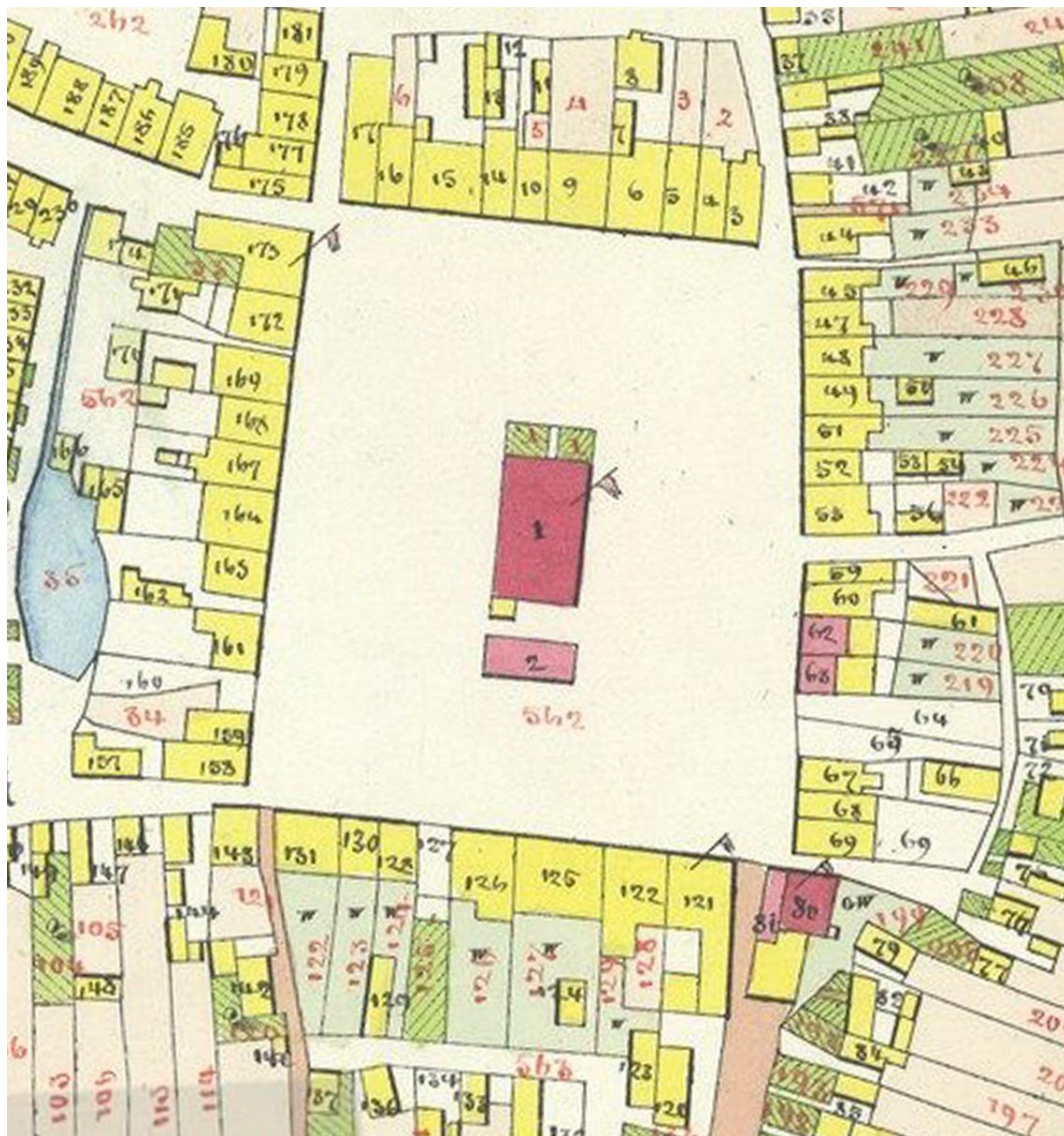
⁵³J. Muszyńska, *op. cit.*, s. 187-189; B. Kumor, *Wojskowy spis ludności Galicji z 1808 r. (uzupełnienie)*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, t. 15, 1984, s. 96.

⁵⁴AP Rz., AL, sygn. 313, k. 7v.

⁵⁵Ibidem.

⁵⁶W. Gaj-Piotrowski, *Kultura materialna*, s. 354-355.

wiednio Leib Garten i Haja Silber.⁵⁷Oprócz tego w centralnej części placu rynkowego usytuowany był jeszcze murowany budynek ratusza należący do księcia Ignacego Jerzego Lubomirskiego oraz stojący obok niego budynek oznaczony nr 2, którego właścicielem był Leib Garten.⁵⁸Na początku XX w. dom ten należał do Cypory Rosen, która w 1904 r. prowadziła w nim sklep z towarami mieszanymi.⁵⁹

Fragment planu katastralnego Rozwadowa z 1853 r.

⁵⁷ AP Przem., AG, sygn. 1413 M, *Markt Rozwadow in Galizien*, 1853, sekcja nr II; ibidem, sygn. 1124, nr 4, *Vermessungs- und Classirungs- Protocoll Grund- und Bauparzellen Steuergemeinde Rozwadow*, 1853, k. 40v; ibidem, sygn. 1124, nr 3, *Hauser Verzeichniss der Gemeinde Rozwadow*, s. 14, 5.

⁵⁸Ibidem, sygn. 1124, nr 4, *Vermessungs- und Classirungs- Protocoll Grund- und Bauparzellen Steuergemeinde Rozwadow*, 1853, k. 38.

⁵⁹Ibidem, zesp. 789, sygn. 65, s. 147.

Podsumowując, w świetle katastru gruntowego z połowy XIX w. zabudowa przyrynkowa Rozwadowa składała się z 41 budynków z których 39 było budowlami drewnianymi, a tylko 2 były murowane, co stanowiło niespełna 5% całej zabudowy. Najgęściej zabudowana była pierzeja wschodnia, gdzie stało 14 budynków, choć tutaj puste po wyburzeniu dwóch budynków pozostawały dwie działki budowlane. Znacznie mniejszą gęstością zabudowy charakteryzowały się w tym czasie pierzeje północna i zachodnia, w których znajdowało się po 10 posesji, a najmniej budynków stało w pierzei południowej, gdzie wznosiło się tylko 7 domów, a przy tym jedna działka pozostawała niezabudowana.⁶⁰ Większość budynków stojących w rynku pełniła funkcje mieszkalne lecz 6 z nich zostało opisanych jako budynki łączące funkcje mieszkalne i gospodarcze. Najwięcej, bo 3 budynki o takim programie funkcjonalnym znajdowało się w pierzei zachodniej, co być może było związane z funkcjonowaniem na tych działkach budowlanych dużego sztucznego zbiornika wodnego służącego do celów przemysłowo-gospodarczych.

Miasto w okresie autonomii galicyjskiej (1867-1918)

W 1882 r. w centrum miasta wybuchł groźny pożar, który zdewastował drewnianą wciąż zabudowę pierzei północnej i zachodniej głównego placu rynkowego.⁶¹ W 1888 r., a zatem zaledwie 6 lat po wspomnianym pożarze, zabudowa Rozwadowa liczyła łącznie 234 budynki zajmowane przez 2153 mieszkańców z których 1628 tj. 75,6% było wyznania mojżeszowego, 512 było katolikami, co stanowiło tylko 23,8% całej populacji miasta, a 12 obywateli było indyferentnych religijnie, nie deklarując żadnego wyznania.⁶² Jeszcze w pierwszej połowie lat 80. XIX w. Rozwadów pogrążony był w stagnacji gospodarczej, a główne źródło jego dochodów stanowiły opłaty z działalności targowej prowadzonej na placu rynkowym oraz podatki gminne nakładane na mieszkańców.⁶³

Sytuacja gospodarcza miasta zaczęła się zmieniać dopiero w drugiej połowie lat 80. XIX w. wraz z polepszeniem warunków makroekonomicznych i korzystniejszą koniunkturą gospodarczą. Już pod koniec października 1887 r. Rozwadów otrzymał regularne połączenie kolejowe z Dębicą i Sandomierzem.⁶⁴ Wspomniana trasa przebiegała z Dębicy do stacji Nadbrzezie pod Sandomierzem przez Pustynię, Tuszymę, Rzochów, Wojsław, Mielec i Tarnobrzeg z odgałęzieniem do Rozwadowa przez Zbydniów.⁶⁵ Już w pierwszej połowie lat 90. XIX w. dochody uzyskiwane z funkcjonowania tej linii i zwiększenie dynamiki wzrostu gospodarczego regionu stały się przyczyną starań o budowę nowego połączenia kolejowego z Rozwadowa do Jarosławia, gdzie powstać miała cukrownia. Ostatecznie jednak we współzawodnictwie o lokalizację wspomnianej cukrowni zwyciężył Przeworsk za którym lobbował ks. Andrzej Lubomirski, II ordynat przeworski, który zaangażowany był w rozwój przemysłu w Galicji. Plan budowy nowej linii kolejowej biegnącej z Przeworska do Rozwadowa jako stacji końcowej został zatwierdzony już w 1896 r., a jej budowa została zakończona w 1899 r.⁶⁶ W ten sposób położony w peryferyjnej części monarchii austro-węgierskiej i oddalony od kolejowych szlaków komunikacyjnych Rozwadów otrzymał dogodne połączenia kolejowe, które stworzy-

⁶⁰Ibidem, AG, sygn.. 1413 M, *Markt Rozwadow in Galizien*, 1853, sekcja nr II.

⁶¹ W. Gaj-Piotrowski, *Kultura materialna*, s. 355.

⁶²*Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów ościennych*, (dalej: SGKP), pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego i F. Sulimierskiego, t. IX, Warszawa 1888, s. 846.

⁶³SGKP, t. IX, s. 846.

⁶⁴ W. Gaj-Piotrowski, *Kultura materialna*, s. 40.

⁶⁵ G. Stojak, *Stacja kolejowa Rozwadów. Akta galicyjskie C.K. Ministerstwa Kolei Żelaznych*, Rozwadów 2017, s. 12-13.

⁶⁶ W. Gaj-Piotrowski, *Kultura materialna*, s. 40.

ty możliwości rozwoju wymiany towarowej nie tylko z innymi częściami Galicji lecz również z innymi ośrodkami przemysłowo-handlowymi monarchii.

Zdynamizowanie rozwoju gospodarczego terenów nad dolnym Sanem w ostatniej dekadzie XIX w. i w pierwszym dziesięcioleciu XX stulecia przyniosły również gwałtownie przebiegające zmiany i przekształcenia zabudowy przyrynkowej Rozwadowa. Czynnikiem przyspieszającym zmiany zachodzące w zabudowie placu rynkowego były dodatkowo przypadkowe pożary. Wiadomo, że miały one miejsce w 1892 r., kiedy zniszczeniu uległy budynki położone w pierzejach południowej i zachodniej oraz w 1904 r. w wyniku którego spaliła się powtórnie zabudowa pierzei południowej.⁶⁷ W ten sposób w ciągu zaledwie dwóch dekad unicestwieniu uległa większość drewnianej zabudowy przyrynkowej Rozwadowa, będąca kontynuacją pierwotnej substancji budowlanej centralnej części miasta pochodzącej jeszcze z końca XVII i początków XVIII stulecia. Zniszczenia uniknęła tylko drewniana zabudowa pierzei wschodniej, stopniowo modernizowana i przekształcana na murowaną na przełomie XIX i XX w. Niestety przetrwała ona tylko do jesieni 1914 r., kiedy została w większości zburzona przez ostrzał artyleryjski armii carskiej.

Jak potwierdza zachowana dokumentacja fotograficzna z początków XX w. charakterystycznym elementem zagospodarowania placu rynkowego w Rozwadowie były cztery pompy wodne, które były intensywnie wykorzystywane, zwłaszcza podczas dni targowych.⁶⁸ W efekcie wspomnianych procesów na przełomie XIX i XX stulecia, w Rozwadowie wykształcił się typ zabudowy przyrynkowej charakterystyczny dla małomiasteczkowej architektury Galicji z dominacją niewielkich parterowych domów lub dwukondygnacyjnych kamienic, w których mieściły się lokal usługowo-handlowy oraz mieszkanie właściciela.

Kolejne znaczące straty w substancji zabudowy przyrynkowej zostały spowodowane w wyniku działań militarnych toczących się w rejonie dolnego Sanu podczas pierwszej wojny światowej, która rozpoczęła się w dniu 1 sierpnia 1914 r., kiedy to II Rzesza Niemiecka wypowiedziała wojnę Rosji. Już w pierwszych tygodniach trwania tego konfliktu zbrojnego Rozwadów i jego mieszkańcy stali się ofiarami działań wojennych toczących się w bezpośredniej bliskości miasta. Po początkowych sukcesach zgrupowania cesarsko-królewskiej 1 Armii pod dowództwem gen. Victora Dankla, które operowało na prawym brzegu Sanu z kulminacją w postaci zwycięskiej dla nich bitwy pod Kraśnikiem (23-25 sierpnia 1914 r.), siły rosyjskie przeszły do niespodziewanej kontrofensywy.⁶⁹ W jej wyniku oddziały rosyjskie pojawiły się w rejonie dolnego Sanu, gdzie w dniach 12-14 września 1914 r. doszło do krwawych walk zakończonych porażką wojsk austriackich.⁷⁰ Podczas tych zaciętych walk w drugiej dekadzie września oraz podczas działań militarnych w październiku 1914 r. poważnie ucierpiała zabudowa Rozwadowa, którego obszar był intensywnie ostrzeliwany przez artylerię rosyjską prowadzącą ogień z prawego brzegu Sanu. W wyniku tego ostrzału w Rozwadowie spośród wszystkich istniejących 350 domów, zniszczeniu uległo 156 budynków mieszkalnych.⁷¹ Ucierpiała też nawierzchnia placu rynkowego na który spadały również pociski artyleryjskie, tworząc cha-

⁶⁷*Ibidem*, s. 355.

⁶⁸*Przewodnik po dawnym Rozwadowie*, oprac. M. Wiatrowicz, A. Garbacz, M. Młynarski i L. Mizera, Stalowa Wola 2015, s. 20.

⁶⁹R. Wydra, *Czas Wielkiej Wojny na ziemi rozwadowskiej*, w: *I wojna światowa nad Sanem*, red. A. Garanty, Stalowa Wola 2014, s. 45.

⁷⁰A. Garanty, *Rozwadów 1914-1918. Raport ze zniszczonego miasta*, w: *I wojna światowa nad Sanem*, s. 56.

⁷¹Zdaniem Kazimierza Jańczyka miasto poniosło jeszcze większe zniszczenia i straty materialne, sięgające 330 budynków z których 170 spalono, a 160 zostało zburzonych na skutek ostrzału artylerii rosyjskiej (K. Jańczyk, *Z dziejów gospodarczych Rozwadowa i Charzewic w XVII-XX w.*, w: *Z przeszłości miasta Rozwadowa*, red. A. Garbacz, Stalowa Wola 2015, s. 99).

rakterystyczne leje i wyrwy. Ogólnie można powiedzieć, że zniszczenia wojenne objęły ponad 40% całej zabudowy mieszkalnej miasta, a ubytek jego potencjału ludnościowego był jeszcze większy, sięgając na przełomie 1914 i 1915 r. aż 75%. Było to spowodowane nie tylko przez bezpośrednie działania militarne lecz również rabunki i gwałty dokonywane przez żołnierzy rosyjskich, których ofiarą padali najczęściej majątni obywatele zamieszkujący centralną część miasta.⁷² Zjawiska te przyczyniły się do masowych ucieczek miejscowej ludności z zagrożonego miasta do innych ośrodków miejskich i wsi oddalonych od linii frontu, gwarantujących większe bezpieczeństwo.⁷³ W konsekwencji liczba mieszkańców Rozwadowa spadła pod koniec 1914 r. z 4 tysięcy do zaledwie 1000 osób.⁷⁴ Nie można też zapominać o 200 mężczyznach, mieszkańcach Rozwadowa uprowadzonych przez oddziały rosyjskie w ostatnim dniu ich pobytu w mieście tj. 23 czerwca 1915 r., z których tylko część powróciła z głębi Rosji już po zakończeniu wojny do Rozwadowa.⁷⁵

W świetle stojących do dyspozycji materiałów źródłowych, zarówno rękopiśmieniowych, jak i ikonograficznych (fotograficznych) można stwierdzić, że choć stopień zniszczeń zabudowy przyrynkowej Rozwadowa spowodowany działaniami wojennymi był znaczny, to jednak był mniejszy niż ogólny poziom strat w substancji budowlanej odnotowany w całym mieście. Wiadomo, że w efekcie intensywnych ostrzałów artyleryjskich prowadzonych przez oddziały rosyjskie z prawego brzegu Sanu z kulminacją w dniach 15 września i 9 października 1914 r., zniszczeniu uległa większość zabudowy pierzei wschodniej, a poważnym uszkodzeniom uległ położony za nią kościół parafialny p.w. *Zwiastowania Najświętszej Marii Panny*, wzniesiony w latach 1899-1907.⁷⁶ Podczas ostrzału świątynia została kilka razy bezpośrednio trafiona pociskami artyleryjskimi w wyniku czego destrukcji uległo sklepienie budowli, zniszczone zostało pokrycie dachu oraz częściowo jego wyposażenie.⁷⁷ Jeszcze poważniejsze zniszczenia dotknęły wzniesiony w 1910 r. murowany budynek synagogi, który został odbudowany po zakończeniu pierwszej wojny światowej.⁷⁸

Rozwadów w okresie międzywojennym i podczas drugiej wojny światowej

Po zakończeniu pierwszej wojny światowej nadal pośród właścicieli budynków usytuowanych przy placu rynkowym w Rozwadowie dominowali Żydzi. Trudnili się głównie działalnością handlowo-usługową i rzemieślniczą. W centralnej części rynku stał okazały budynek ratusza, który pomimo zniszczeń spowodowanych pożarem w trakcie działań wojennych jesienią 1914 r. mógł w okresie międzywojennym nadal pełnić swoje funkcje. Jak potwierdza to dokumentacja fotograficzna, w latach 20. i 30. XX stulecia w centralnej części dolnej kondygnacji ratusza (od strony zachodniej) znajdowała się siedziba straży pożarnej, a obok niej w ryzalicy funkcjonowała restauracja zwana „Gospodą chrześcijańską”. W przeciwległym ryzalicy znajdowały się drobne placówki handlowo-usługowe, w tym zakład fryzjerski i sklep z towarami kolonialnymi, podobnie jak w środkowej części parteru od strony wschodniej, gdzie funkcjonował wyszynk i sprzedaż napojów alkoholowych.⁷⁹ Pomieszczenia znajdujące się na drugiej kondygnacji ratusza służyły jako biura Magistratu. Płyta rynku nie posiadała utwardzonej nawierzchni, co nie wpływało na estetykę wyglądu tej centralnej i reprezenta-

⁷² AP Prz., zesp. 789, sygn. 67, s. 353-354.

⁷³ H. Pietruszyński, *Wspomnienia rozwadowskie*, red. W. Gaj-Piotrowski, Stalowa Wola 1990, s. 19.

⁷⁴ „Nowa Reforma”, nr 15 z 9 stycznia 1915, s. 1.

⁷⁵ W. Gaj-Piotrowski, *Zanim powstała Stalowa Wola*, s. 148.

⁷⁶ Idem, *Parafia farna w Rozwadowie 1740-1985*, s. 83.

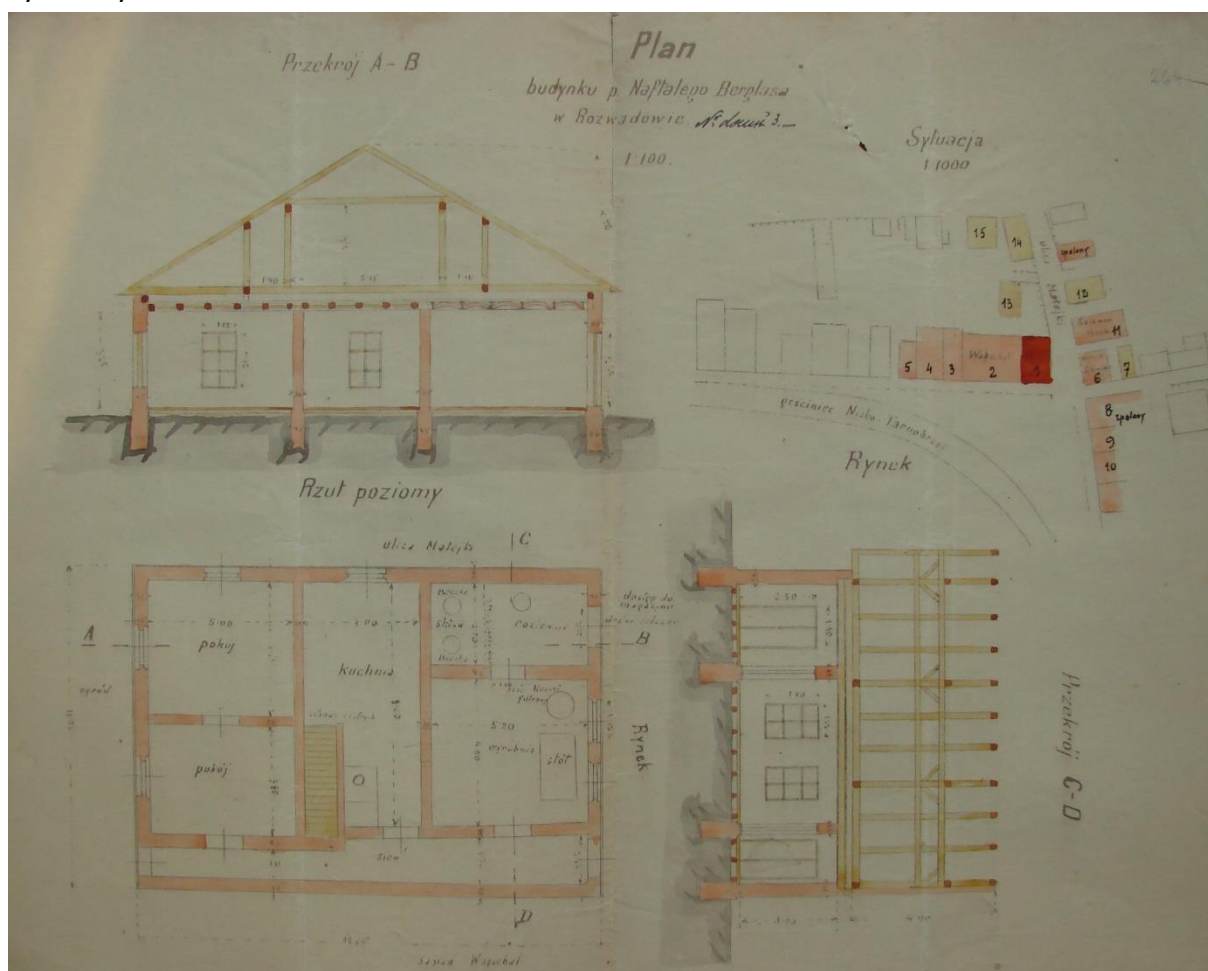
⁷⁷ H. Pietruszyński, *Wspomnienia rozwadowskie*, s. 19-20.

⁷⁸ *Przewodnik po dawnym Rozwadowie*, s. 14.

⁷⁹ Ibidem, s. 20

cyjnej części miasta. Mimo tego rynek był tradycyjnie wykorzystywany jako miejsce odbywania cotygodniowych targów, które przypadały na wtorki. Targi te gromadziły obok miejscowej ludności i mieszkańców okolicznych wsi dużą liczbę przyjezdnych kupców z zachodniej części województwa lwowskiego. W czasach autonomii galicyjskiej i okresie międzywojennym rynek rozwadowski był ośrodkiem życia społecznego i politycznego, miejscem gdzie odbywały się patriotyczne manifestacje rocznicowe, zawody sportowe, kwitło życie towarzyskie.⁸⁰

Zachowane przekazy źródłowe pochodzące ze zbiorów Archiwum Państwowego w Przemyśle pozwalają na przynajmniej częściowe odtworzenie struktury własnościowej i funkcjonalnej zabudowy przyrynkowej Rozwadowa w pierwszej ćwierci XX stulecia. Są to akta starostwa powiatowego w Tarnobrzegu z czasów autonomii Galicji i okresu międzywojennego. Zawierają one zarówno podania mieszkańców Rozwadowa o wydanie zezwoleń na prowadzenie działalności gospodarczej o profilu rzemieślniczo-usługowym na placu rynkowym, jak i udzielone już koncesje na ten rodzaj działalności gospodarczej. Wspomniane archiwalia zawierają niekiedy również podstawową dokumentację techniczną budynków stojących w rynku.

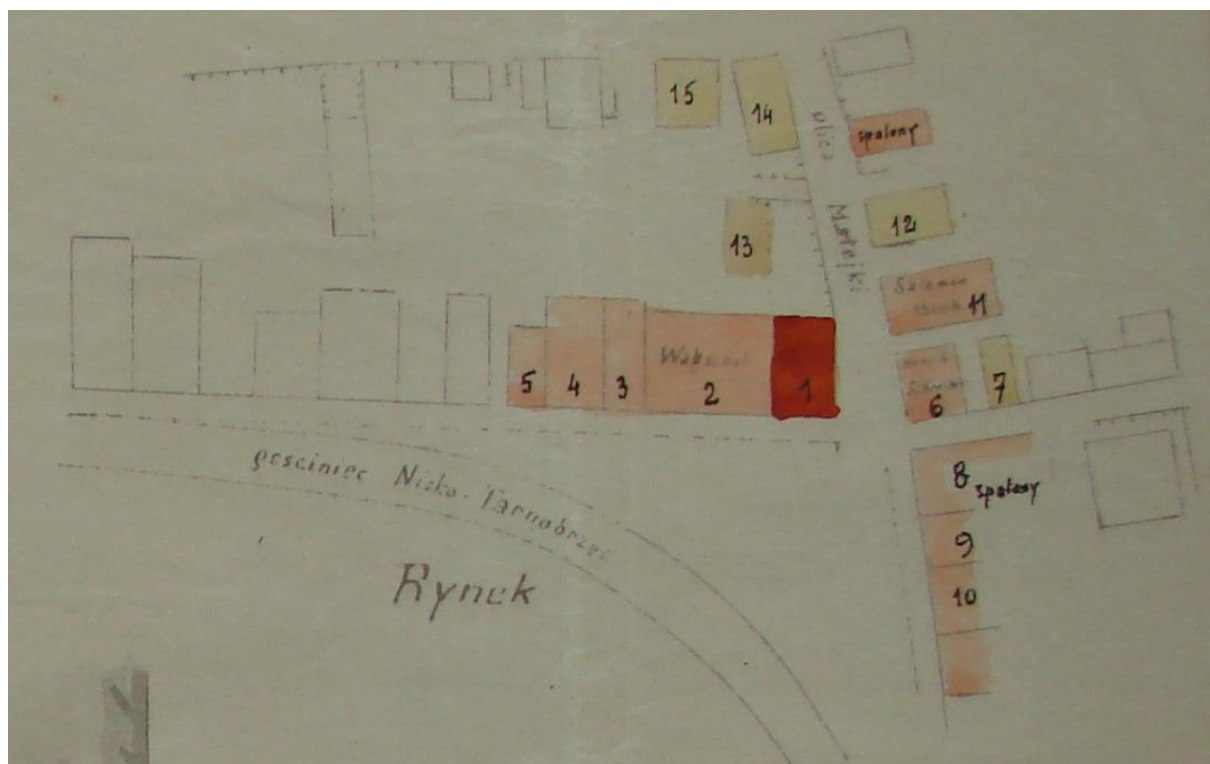

Plan budynku Naftalego Berglassa w Rozwadowie z 1923 r.

Plan sytuacyjny zabudowy w północno-wschodnim narożniku placu rynkowego sporządzony w kwietniu 1923 r. potwierdza, że zabudowa tej części Rozwadowa poniosła znaczne straty podczas pierwszych tygodni pierwszej wojny światowej spowodowanych rosyjskim

⁸⁰*Ibidem*, s. 23.

ostrzałem artyleryjskim prowadzonym od strony wschodniej. Spośród budynków usytuowanych w tej części miasta tylko jeden obiekt nie został do jesieni 1923 r. odbudowany. Był nim pierwszy budynek w pierzei wschodniej określony jako „spalony”, który położony był u wylotu ulicy Matejki, będący własnością nieznanego z imienia Żyda Gelbwachsa.⁸¹ We wspomnianej pierzei wschodniej sąsiadowały z nim odbudowane już murowane budynki należące do mieszkańców pochodzenia żydowskiego Izaaka Borgera (na planie nr 9, ob. Rynek nr 44) i Samuela Anhizigera (na planie nr 10, ob. Rynek nr 45)⁸². Kilkanaście metrów od wspomnianych budynków znajdowały się murowane, parterowe domy przykryte dwuspadowymi dachami, oznaczone numerami od 1 do 5 (ob. ul. Matejki 1a, Rynek 43, 42, 41, 40, 39) stojące w pierzei północnej, która nie ucierpiła zbytnio podczas działań wojennych w 1914 r. Patrząc od ulicy Matejki pierwszym z nich był murowany, parterowy budynek będący własnością Naftalego Berglassa (na planie oznaczony nr 1, ob. ul. Matejki nr 1a), w którym mieścił się zakład wyrobu wódek słodzonych i likierów.⁸³ Przylegał do niego dom (na planie oznaczony nr 2, ob. Rynek nr 42 i 43) należący do nieznanego z imienia Wagschala, w którym znajdowały się sklep, trafika oraz mieszkanie właściciela.⁸⁴ Wspomniany dom sąsiadował z murowanym budynkiem Mozesza Kleina Weisela (na planie oznaczony nr 3, ob. Rynek nr 41).⁸⁵ Dalej znajdował się murowany dom należący do Leiba Mandla (na planie nr 4, ob. Rynek nr 40), w którym funkcjonował sklep i lokal mieszkalny, a za nim również murowany dom (na planie nr 5, ob. Rynek nr 39) należący do Schyfnj Feier o tym samym programie użytkowym.⁸⁶

Fragment planu z zabudową pn.-wsch. narożnika rynku w Rozwadowie z 1923 r.

⁸¹AP Prz., zesp. 789, sygn. 376, s. 264.

⁸²Ibidem, s. 260-264.

⁸³Ibidem, Plan budynku p. Naftalego Berglassa w Rozwadowie, numer domu 3, skala 1:1000, s. 264.

⁸⁴Ibidem, s. 261.

⁸⁵Ibidem.

⁸⁶Ibidem.

Okres drugiej wojny światowej zapoczątkowany atakiem III Rzeszy Niemieckiej na Polskę 1 września 1939 r. spowodował radykalne zmiany w strukturze narodowo-etnicznej i społeczno-religijnej Rozwadowa, podobnie jak w przypadku setek innych polskich ośrodków miejskich zamieszkiwanych przez liczną społeczność Żydowską. Już kilka tygodni po zajęciu Rozwadowa przez oddziały Wehrmachtu. Niemcy wysiedlili większość miejscowych Żydów, deportując ich przymusowo na prawy brzeg Sanu, znajdujący się już pod kontrolą Sowietów.⁸⁷ Z licznej przed wybuchem wojny społeczności żydowskiej na terenie miasta pozostało tylko około 400 osób, na czele których stanął Elizer Perlman jako przewodniczący Judenratu.⁸⁸

Podczas drugiej wojny światowej niemieckie władze okupacyjne wprowadziły znaczące zmiany w przestrzeni placu rynkowego. Po wymordowaniu i wywiezieniu pozostającej w mieście ludności żydowskiej w lipcu 1942 r. władze niemieckie przystąpiły do gruntownej przebudowy placu rynkowego. Jak potwierdzają to zachowane fotografie wykonane w 1943 r. płyta rynku została zmodernizowana poprzez wprowadzenie utwardzonego ciągu jezdni oraz geometrycznych kwater z betonowymi obrzeżami, które obsadzono roślinami użytkowymi i ozdobnymi drzewkami. Niestety podczas walk frontowych między oddziałami radzieckimi i niemieckimi (prowadzonymi w rejonie dolnego biegu Sanu na przełomie lipca i sierpnia 1944 r.) w dniu 2 sierpnia spaleni uległ budynek ratusza. Był to jednocześnie dzień, w którym do miasta wkroczyły oddziały Armii Czerwonej.⁸⁹ Po pożarze ratusza siedzibę Magistratu przeniesiono do jednego z niezniszczonych budynków położonych przy ul. Rozwadowskiej.⁹⁰

Zagospodarowanie rynku po drugiej wojnie światowej

Po drugiej wojnie światowej rynek rozwadowski przestał w znacznym stopniu pełnić tradycyjne dla niego funkcje centralnego placu wymiany handlowo-rzemieślniczej, nie odbudowano też ratusza zniszczonego podczas walk Armii Czerwonej z wycofującymi się oddziałami Wehrmachtu w 1944 r. Pomimo tych zmian zachodzących w przestrzeni placu rynkowego nadal prowadzono w jego obrębie działalność handlową, choć z mniejszą niż przed wojną intensywnością. W większości przypadków, mimo wielu zmian własnościowych, jakie miały miejsce po 1944 r. większość budynków przyrynkowych utrzymała swoje historyczne funkcje obiektów handlowo-usługowo-mieszkalnych. Podobnie jak w przypadku wielu innych ówczesnych mniejszych ośrodków miejskich, na terenie placu rynkowego zlokalizowano lokalny dworzec autobusowy. Na ten cel wybrano południowo-wschodni narożnik rozwadowskiego rynku przy którym stał kiosk, wiata dla podróżnych oraz parterowy pawilon handlowy o prostej bryle. W trzeciej ćwierci ubiegłego wieku rynek w Rozwadowie obok wspomnianych funkcji handlowych i komunikacyjnych zaczął pełnić dla mieszkańców nową rolę. Była nim funkcja rekreacyjna, co została podkreślone przez założenie zieleńców z alejkami, swobodne nasadzenia wielogatunkowych drzew oraz położenie nowej asfaltowej nawierzchni płyty rynku i ciągów pieszych. Na koniec warto też wspomnieć o nowych elementach w obrębie placu rynkowego, którymi były obiekty tzw. małej architektury w postaci pomników. W północnej części rynku w miejscu pochówku kilku poległych w 1944 r. żołnierzy radzieckich wzniesiono

⁸⁷ H. Pietruszyński, *Wspomnienia rozwadowskie*, s. 29.

⁸⁸ *Przewodnik po dawnym Rozwadowie*, s. 17.

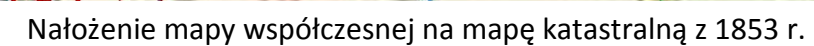
⁸⁹ A. Garanty, *Rozwadów – miasto i jego samorząd na przełomie XIX i XX w.*, w: *Z przeszłości miasta Rozwadowa*, red. A. Garbac, Stalowa Wola 2015, s. 111.

⁹⁰ *Ibidem*.

pomnik Wdzięczności Armii Radzieckiej w formie obelisku z czerwoną pięcioramienną gwiazdą na wierzchołku, zdemontowany po 1989 r.

W 1973 r. Rozwadow został włączony w granice administracyjne szybko rozwijającej się Stalowej Woli. Po transformacji ustrojowej w 1989 r. i upadku komunizmu płyta rozwadowskiego rynku zyskiwała nowe elementy architektoniczne, a jej funkcja ewoluowała powoli w kierunku zbliżonym do parku miejskiego. Znaczne zmiany i przekształcenia objęły w okresie po drugiej wojnie światowej również zabudowę przyrynkową. Choć w zdecydowanej większości budynki przyrynkowe zachowały swoją pierwotną bryłę, to tylko w niektórych przypadkach przetrwał historyczny wystrój architektoniczny i układ kompozycyjny ich elewacji z oryginalnymi elementami w postaci gzymsów wieńczących, boniowania i balkonów z balustradami. Wspomniane zmiany dokonywały się stopniowo w drugiej połowie XX w. i w XXI w. podczas prac remontowych poszczególnych budynków stojących przy rynku.

W 1991 r. z okazji 300-lecia powstania Rozwadowa, we wschodniej części rynku na osi ulicy Ściegiennego wzniesiono pomnik króla Jana III Sobieskiego w formie popiersia z prostym cokółem i mało precyzyjną inskrypcją przypisującą monarsze założenie Rozwadowa. Kolejnymi upamiętnieniami w obrębie placu rynkowego stały się powstały w 2016 r. pomnik Stanisława Matulewicza i Eugeniusza Łazowskiego, dwóch zasłużonych rozwadowskich lekarzy ratujących miejscowych Żydów podczas okupacji niemieckiej, w formie trzech głazów granitowych zainstalowany w miejscu pomnika żołnierzy radzieckich w 2016 r. oraz pomnik poświęcony obywatelom Rozwadowa pochodzenia żydowskiego, którzy od zarania jego dziejów stanowili istotną część społeczności miasta i w dużym stopniu decydowali o jego charakterze, aż do tragicznych lat drugiej wojny światowej.

II. OGÓLNE WYTYCZNE KONSERWATORSKIE

II.1. OGÓLNE WYTYCZNE DOTYCZĄCE ZASAD KSZTAŁTOWANIA ELEWACJI

Zabudowa Rynku w Rozwadowie stanowi zwarty i dość jednorodny zespół architektoniczny ukształtowany na przełomie wieków XIX i XX oraz w okresie międzywojennym z pojedynczymi budynkami z okresu PRL. Niestety jest to zespół w dużym stopniu przekształcony pod względem formalnym i stylowym (przede wszystkim w zakresie elewacji budynków), wymagający rewitalizacji w celu ochrony dziedzictwa kulturowego a także estetyzacji i podniesienia jakości przestrzeni publicznej jaką jest Rynek. Część budynków położonych przy placu rynkowym oraz układ urbanistyczny ujęte są w Gminnej Ewidencji Zabytków⁹¹, pozostałe podlegają ochronie na podstawie zapisów miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Osiedla Rozwadów (Uchwała nr XV/199/07 z dnia 28.09.2007 r. z późn. zm.).

Wobec powyższego wszelkie prace remontowo-konserwatorskie przy zabudowie rynkowej Rozwadowa powinny być uzgadniane z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków z siedzibą w Przemyślu - Delegatura w Tarnobrzegu. Ewentualne odstępstwa od wytycznych ogólnych należy rozstrzygać indywidualnie (w odniesieniu do konkretnego obiektu), na etapie wykonywania projektu oraz uzgodnień z właściwymi organami.

Ogólne Zasady Ochrony i Kształtowania Elewacji – Zalecenia i Zakazy

- zaleca się zachowanie brył i kształtów dachów budynków historycznych,
- zaleca się zachowanie wszelkich historycznych detali architektonicznych na elewacjach oraz balustrad balkonów,
- zaleca się zachowanie historycznej stolarki okiennej i drzwiowej, a przy ewentualnej wymianie odtworzenie wielkości, formy, materiału i kolorystyki / zakazuje się stosowania podziałów szczeblinami w kolorach innych niż kolor stolarki,
- zaleca się stosowanie drewnianej stolarki okiennej i drzwiowej,
- zaleca się stosowanie w jednym budynku witryn sklepowych, rolet, okiennic w tym samym kolorze,
- przy wymianie stolarki okiennej zaleca się stosowanie jednolitego rodzaju w całym budynku pod względem formy, podziałów i kolorystyki,
- zaleca się stosowanie następujących rodzajów pokrycia dachowego: dachówki ceramicznej w kolorze ceglastym oraz blachy płaskiej /dopuszcza się stosowanie: blachy dachówkopodobnej w kolorze ceglastym / zakazuje się stosowania innych materiałów pokrycia,
- zaleca się zachowanie lub odtwarzanie historycznej formy kominów,

⁹¹ Do Gminnej Ewidencji Zabytków Rozwadowa w obrębie Rynku włączone są: UKŁAD URBANISTYCZNY oraz budynki: RYNEK 2, RYNEK 5/6, RYNEK 7, RYNEK 10, RYNEK 12, RYNEK 25, RYNEK 35, RYNEK 36, RYNEK 38, RYNEK 41, RYNEK 59.

- zaleca się likwidację wtórnych okładzin z cokołów i elewacji; dopuszcza się okładziny z piaskowca i z terakoty w obiektach określonych w wytycznych szczegółowych / zakazuje się stosowania na elewacjach sidingu (także na ściankach lukarn), okładzin z płytek ceramicznych, barwionych płytek betonowych, granitu, marmuru, sztucznego kamienia jako ahistorycznych,
- zaleca się stosowanie kolorystyki elewacji zgodnie z ogólnymi wytycznymi dotyczącymi zasad kształtowania kolorystyki elewacji zawartymi w niniejszym opracowaniu / zakazuje wydzielania własności na elewacji jednego budynku przez zastosowanie dwóch lub więcej kolorów;
- zaleca się likwidację na elewacjach wtórnych opasek, detali architektonicznych na elewacjach, elementów stylizowanych, które nie mają odzwierciedlenia w przekazach ikonograficznych,
- zaleca się scalenie kolorystyczne szafek gazowych z kolorem elewacji albo stosowanie drzwiczek metalowych, kutych w typie „staromiejskim”,
- zaleca się likwidację instalacji prowadzonych na powierzchniach elewacji oraz właściwe ich zamaskowanie,
- zaleca się umieszczanie klimatyzatorów w miejscach jak najmniej widocznych z placu rynkowego, np. na elewacjach tylnych lub bocznych / dopuszcza się umieszczanie klimatyzatorów na balkonach oraz w obrębie witryn sklepowych,
- zaleca się umieszczanie masztów, anten telewizyjnych i satelitarnych w miejscach jak najmniej widocznych z placu rynkowego,
- zaleca się umieszczanie reklam zgodnie z zasadami określonymi w niniejszym opracowaniu,
- zaleca się ujednolicenie na wszystkich budynkach w Rynku tabliczek adresowych w oparciu o propozycje załączone do niniejszego opracowania.

II. 2. OGÓLNE WYTYCZNE DOTYCZĄCE ZASAD KSZTAŁTOWANIA KOLORYSTYKI ELEWACJI

Kolorystyka elewacji, podobnie jak kompozycja i detal architektoniczny poszczególnych budynków, stanowi o ich charakterze. Ma ona olbrzymie znaczenie w odbiorze przestrzeni publicznej, dlatego wybór kolorystyki elewacji jest ważny i powinien być starannie przemysłany.

W Rozwadowie zdecydowana większość domów w Rynku pochodzi z przełomu wieków XIX i XX oraz z okresu międzywojennego, kilka wybudowanych zostało w okresie po II wojnie światowej (w l. 50. i 60. XX w.). Na części budynków zachowały się oryginalne tynki i ślady pierwotnej kolorystyki wynikającej z dostępnych wówczas materiałów i tendencji stylowych, a także dostosowania do przepisów prawa budowlanego obowiązującego na terenie Galicji. Już w 1882 r. ustawodawca jednoznacznie określił, że: *„Fasady domów frontowych winny być ile możliwości zgodne z zasadami dobrego smaku. Wzbronionem jest używanie takich kolorów, które jaskrawością szpecą widok lub rażą oczy”*⁹². Zachowane oryginalne tynki potwierdzają stosowanie kolorów z palety „barw ziemi” - wykorzystujących barwniki naturalne, mineralne, rudy i tlenki powszechnie stosowane do czasu wprowadzenia chemii budowlanej. Niestety większość elewacji budynków przyrynkowych w Rozwadowie, pod względem kompozycji i kolorystyki uległa zmianom zachodzącym na przestrzeni 2 poł. XX i pocz. XXI w. w wyniku kompleksowych remontów, nowych osiągnięć technologicznych, mody i gustów. Stąd pośród tradycyjnych, stonowanych i neutralnych malarskich aranżacji zastosowane zostały w przestrzeni placu rynkowego Rozwadowa różne intensywne tonacje błękitów, różów, zieleni, czy żółci, tj. kolorów ahistorycznych, które wprowadzają chaos i dysharmonię w tym dość jednorodnie ukształtowanym wnętrzu urbanistycznym. Równocześnie należy zauważyć, że taka intensywna kolorystyka elewacji jest niezgodna z prawem miejscowym. W uchwalonym przez Radę Miasta miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, w przyjętych zasadach zabudowy i zagospodarowania terenów zabudowy mieszkaniowo-usługowej MU (do których w całości należy zabudowa przyrynkowa) ustalono, że forma architektoniczna budynków musi spełniać m.in. następujący wymóg: „kolorystyka elewacji w kolorach pastelowych”⁹³.

Należy zwrócić jeszcze uwagę na fakt, iż nowe warstwy malarskie kładzione są często na nowych wyprawach tynkarskich, wykonanych w nowoczesnej technologii (nie zawsze właściwie dobranej do zabytkowych budynków) i w nowoczesnej technice⁹⁴. Ahistoryczne faktury „baranki, korniki, tynki mozaikowe .. etc.) automatycznie deprecjonują walory zabytkowe obiektu i negatywnie wpływają na odbiór plastyczno-estetyczny historycznej elewacji.

Planowana rewitalizacja Rynku i przede wszystkim rewaloryzacja zabudowy przyrynkowej prowadzić ma do przywrócenia historycznych walorów oraz klimatu miasta rzemieślniczego.

⁹² Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim, Nr 77 z 1882 r., § 62.

⁹³ Uchwała Nr XV/199/07 Rady Miejskiej w Stalowej Woli z dnia 28 września 2007 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego osiedla Rozwadów w Stalowej Woli, § 12 ust. 4, pkt. 4.

⁹⁴ Niniejsze opracowanie nie ma na celu określania wytycznych dotyczących techniki i technologii wykonywanych tynków i kolorystyki, ale trudno nie zauważyć złego stanu technicznego nowo położonych tynków i warstw malarskich. Powodem takiego stanu jest niewłaściwy dobór materiałów i technologii, który powoduje w szybkim czasie odparzenia i pęknięcia tynków, złuszczenia i zwijanie się farb.

niczo-handlowego, skłania zatem do przywrócenia kolorystyki z czasów budowy domów. Z uwagi na powyższe:

1. **wyбір koloru na elewacji w obiekcie historycznym powinien być poprzedzony wykonaniem badań stratygraficznych, które wskażą kolor albo chociaż kierunek wyboru tonacji barwnej w jakiej powinien być obiekt utrzymany,**
2. **jeżeli tynki zostały skute i brak jest świadków oryginalnej malatury należy stosować kolory oparte na naturalnych pigmentach, w tonacjach: ugru, ochry, sieni, zieleni organicznej, szarości, beżu,**
3. **przy wyborze koloru należy uwzględnić kolorystykę sąsiednich budynków i tendencji kolorystycznych jakie wykazuje cała pierzeja, dążąc do zróżnicowania odcieni na sąsiadujących budynkach oraz w obrębie całej pierzei,**
(Na fotografiach historycznych widać, że w domach dwukondygnacyjnych stosowano gradację nawet trzech tonacji barwnych: najciemniejszą w partii parteru, jaśniejszą na piętrze i najjaśniejszą na detalu architektonicznym (np. na domach nr 3, 7, 25, 35). W zespole zabudowy rynkowej znajdowało się także kilka kamienic, w fasadach których połączono cegłę licówkę z tynkowanymi partiami ścian i detalami architektonicznymi (np. nr 10, 12, 38). Te rozwiązania także warto zachować lub odtworzyć).
4. **zakazuje się stosowania nasyconych barw takich jak: fioletowy, różowy, niebieski, zielony, żółty, pomarańczowy** (stosowanie takiej kolorystyki w przypadku zabudowy rynkowej Rozwadowa jest historycznie bezzasadne),
5. **wskazane jest wyodrębnianie opasek wokół okien i drzwi, pod- i nadokienników, gzymsów, czy pilastrów i lizen, poprzez stosowanie jaśniejszej tonacji barwnej niż na płaszczyźnie elewacji** (analiza historycznych przekazów ikonograficznych, mimo iż czarno-białych, wyraźnie potwierdza, że praktyką było wyróżnianie detalu architektonicznego kolorem jaśniejszym od koloru płaszczyzny ściany),
6. **zaleca się stosowanie tradycyjnych tynków gładkich,**
7. **zakazuje się na budynkach historycznych stosowania współczesnych tynków mozaikowych, drapanych, gniazdkowych, typu baranek, kornik... etc.**

Przywrócenie historycznej palety barwnej przyczyni się do odtworzenia autentycznego lub zbliżonego do autentycznego wyglądu domów i kamienic oraz ich indywidualnego charakteru. Odtworzenie historycznej kolorystyki elewacji przyczyni się także do zharmonizowania poszczególnych budynków w ciągach każdej z pierzei i do wydobycia walorów estetycznych Rynku, z równoczesnym poszanowaniem tradycji i tożsamości miejsca.

Integralnym elementem elewacji są cokoły, których wykończenie i opracowanie ma duże znaczenie nie tylko kompozycyjno-formalne, estetyczno-plastyczne, ale i użytkowe, gdyż pełnią one funkcję ochronną przed działaniem czynników atmosferycznych. Ten aspekt w Rozwadowie jest bardzo czytelny - widoczny w stosowanych współcześnie różnorodnych rozwiązaniach technicznych i estetycznych, które mają na celu nie tylko chronić przed czynnikami atmosferycznymi, ale też niekiedy zapewne zasłaniać skutki zawilgocenia ścian lub wyróżniać elewację na tle innych budynków. Obecnie najczęściej stosowane są: płytki ceramiczne, tynk mozaikowy, elewacyjne okładziny klinkierowe, betonowe, sztuczny kamień,

granit. Kładzione są one nie tylko w partii cokołów, ale rozciągają się na różnych wysokościach, niejednokrotnie zróżnicowanych na fasadzie jednego budynku, co ma negatywny wpływ na odbiór estetyczny zarówno elewacji budynku, jak i całego wnętrza architektoniczno-urbanistycznego. Obok zróżnicowania materiałowego i kompozycyjnego, występuje także nieprawdopodobna dowolność w wyborze kolorystyki okładzin. Działania takie (zwłaszcza w przypadkach pokrywania okładzinami większych partii ściany) powodują przekształcenie elewacji, zmianę jej charakteru i odbioru wizualnego oraz brak zharmonizowania poszczególnych obiektów w ciągach pierzei przyrynkowych. Są to rozwiązania ahistoryczne i dlatego wymienione formy okładzin powinny ulec likwidacji.

W związku z powyższym: **wskazane jest wykańczanie cokołów materiałami o dużej odporności na działanie czynników atmosferycznych, przede wszystkim gładkim tynkiem, tynkiem szlachetnym lub okładzinami z naturalnego piaskowca albo terakoty** (w postaci ceglanej okładziny stosowanej w Rozwadowie szczególnie w okresie międzywojennym). **Te ostatnie jednak mogą być stosowane jedynie w wybranych obiektach, wskazanych w wytycznych szczegółowych.** Biorąc pod uwagę techniczny stan zachowania ścian fundamentowych i cokołów zapewne zasadne jest stosowanie tynków renowacyjnych.

Na wielu fotografiach archiwalnych, szczególnie domów parterowych, widać iż okładziny nie były stosowane, nieco częściej wprowadzone są i wyodrębnione cokoły w kamienicach i domach piętrowych, dlatego formułując w niniejszym opracowaniu wytyczne konserwatorskie dla poszczególnych budynków (określane jako optymalne) opierano się przede wszystkim na analizie ikonograficznej.

Uwaga

Przy wyborze kolorystyki i opracowaniu cokołu należy zawsze pamiętać o czasie powstania obiektu oraz jego wartości historycznej. Celem bowiem planowanej rewaloryzacji jest przywrócenie wartości użytkowych i ekspozycja dziedzictwa kulturowego Rozwadowa.

II. 3. OGÓLNE WYTYCZNE DOTYCZĄCE ZASAD KSZTAŁTOWANIA STOLARKI

Stolarka drzewiowa i witryny

Handlowo-rzemieślniczy charakter Rozwadowa wpłynął w dużym stopniu na kształtowanie stolarki w dolnych kondygnacjach budynków. Poza drzwiami prowadzącymi do mieszkań stałym elementem kompozycji elewacji są drzwi prowadzące do zakładów rzemieślniczych czy lokali usługowych połączone często z oknami wystawowymi. Potrzeba ochrony i zabezpieczenia wnętrza skutkowała wprowadzeniem drewnianych okiennic i drzwi podwójnych, w późniejszym okresie metalowych żaluzji, a następnie krat. Tradycja ta kontynuowana jest obecnie poprzez montowanie zewnętrznych rolet. To jednak drewniane drzwi i okiennice stanowią o krajobrazie i tożsamości miejsca. One współtworzą klimat miasteczka, dlatego rewaloryzacja rozwadowskiej zabudowy – chęć przywrócenia charakteru miasta handlowego i rzemieślniczego – skłania do konserwacji i restauracji istniejącej historycznej stolarki oraz jej rekonstrukcji w oparciu o zachowane oryginalne drzwi i witryny oraz o liczne przekazy ikonograficzne.

Archiwalne fotografie potwierdzają, iż charakter/specyfikę wnętrza rynkowego kształtowały liczne warsztaty rzemieślnicze i lokale usługowe. Niemal każdy był zaopatrzony w drewniane drzwi deskowo-szpungowe i okiennice.

Nieliczne zachowane oryginalne drzwi i witryny – dzieła stolarskiego rzemiosła użytkowego – zasługują na ochronę i stanowią podstawę do rekonstrukcji w innych obiektach.

Najczęściej w wejściach do lokali połączonych z witrynami stosowane były drzwi podwójne, czyli tworzące dwie równoległe do siebie, płaskie przegrody osadzone we wspólnej ościeżnicy. Wewnętrzne były jedno- lub dwuskrzydłowe, zwykle ramowo-płycinowe z prześwitem i nadświetłem a zewnętrzne deskowo-szpungowe lub ramowo-płycinowe (rzadziej). Podział drzwi wewnętrznych na płyciny zależał od wielkości drzwi, zwykle była to jedna płycina w dolnej partii skrzydła (zbliżona do kwadratu), lub dwie prostokątne, sięgające wysokości klamki (w układzie poziomym lub pionowym). Górną partię skrzydła zajmował prześwit dzielony szczeblinami na dwie lub więcej kwater.

Poniższe fotografie pokazują analogiczne niemal drzwi wewnętrzne jednoskrzydłowe, ramowo-płycinowe, zabezpieczone drzwiami deskowo-szpungowymi (fot. archiwalna) oraz drzwiami ramowo-płycinowymi (fot. drzwi z budynku nr 48).

Drzwi zewnętrzne miały na celu zabezpieczenie dobytku, dlatego były to drzwi pełne - najczęściej deskowo-szpungowe, niekiedy łamane. Wykonywane były z szerokich desek łączonych najczęściej na styk lub na wręb, wzmocnionych szpungami w trzech poziomach, zawieszane na zawiasach pasowych, na hakach murowych lub na hakach do drewna z podpórką (montowanych w ościeżnicy). Bywa, iż lżejsze skrzydła montowane były na zawiasach szarnierowych (rzadko). Te stosowano w drzwiach łamanych (na łączeniu desek).

W Rozwadowie szpungi najczęściej występowały od strony awersu, a rewers wzmocniano dodatkowo opierzeniem z wąskich deseczek, w układzie na skos lub w jodełkę. W ten sposób opracowane bardziej ozdobnie skrzydło (otwierane na płaszczyznę ściany) mogło pełnić rolę nośnika reklam, szyldów i sprzedawanych towarów.

Wejścia do kamienicy Rynek 24 oraz do kawiarni Grand Cafe Rynek 2 zamykane podwójnymi drzwiami dwuskrzydłowymi, od zewnątrz deskowo-szpungowymi, od wnętrza ramowo-płycinowymi z prześwitami i nadświetlem.

W drzwiach podwójnych często ościeża wyłożone były okładziną (ościeżyną) konstrukcji ramowo-płycinowej o podziałach analogicznych do tych stosowanych w skrzydle drzwiowym.

Pod względem podziału na płyciny ościeżnicy zwykle odzwierciedlały podział i wielkość podziałów skrzydła drzwiowego.

Przykłady oryginalnych ościeżnic nadal można spotkać w rozwadowskiej zabudowie.

Witryny (okna wystawowe)

W Rozwadowie występowały proste i skromne witryny. Ich lokalizacja, wielkość i forma zależały od programu funkcjonalno-przestrzennego budynku, czasu jego powstania i stylistyki. Często dzielone były ślaniem oraz szczeblinami na mniejsze kwatery.

W sklepach witryny były nieco bardziej ozdobne niż w warsztatach rzemieślniczych, przede wszystkim poprzez stosowanie urozmaiconych podziałów, łukowo wygiętych i profilowanych ramiaków, ślami oraz szczeblin, a być może także skromnych detali snycerskich.

Częstym wyposażeniem witryny / okna wystawowego były okiennice (konstrukcji podobnej do zewnętrznych drzwi deskowo-szpungowych) oraz rolety – odrębne dla okna i drzwi, rozpowszechnione szczególnie w okresie międzywojennym.

W okresie międzywojennym chętnie wprowadzano w elewacji witryny większych rozmiarów niż w końcu XIX i pocz. XX w. Rezygnowano w tym czasie z wszelkich dekoracji na rzecz prostych podziałów, co wynikało z nowych tendencji stylowych oraz możliwości użycia szkła wielkocafłowego. Zdecydowanie częściej stosowano także metalowe rolety.

Drzwi wejściowe do domów i kamienic

W Rozwadowie zamknięcie otworów wejściowych do kamienic i domów stanowią, poza omówionymi wyżej i popularnymi drzwiami deskowo-szpungowymi, najczęściej drzwi ramowo-płycinowe. Są to drzwi ościeżnicowe, pełne, z nadświetłem, z dwoma lub trzema poziomami płycin. Drzwi zwykle bardzo proste i bez zdobień, niekiedy ze sfazowaną lekko lub profilowaną listwą przymykową i słupkiem w nadświetlu, dzielącym go na dwie kwatery.

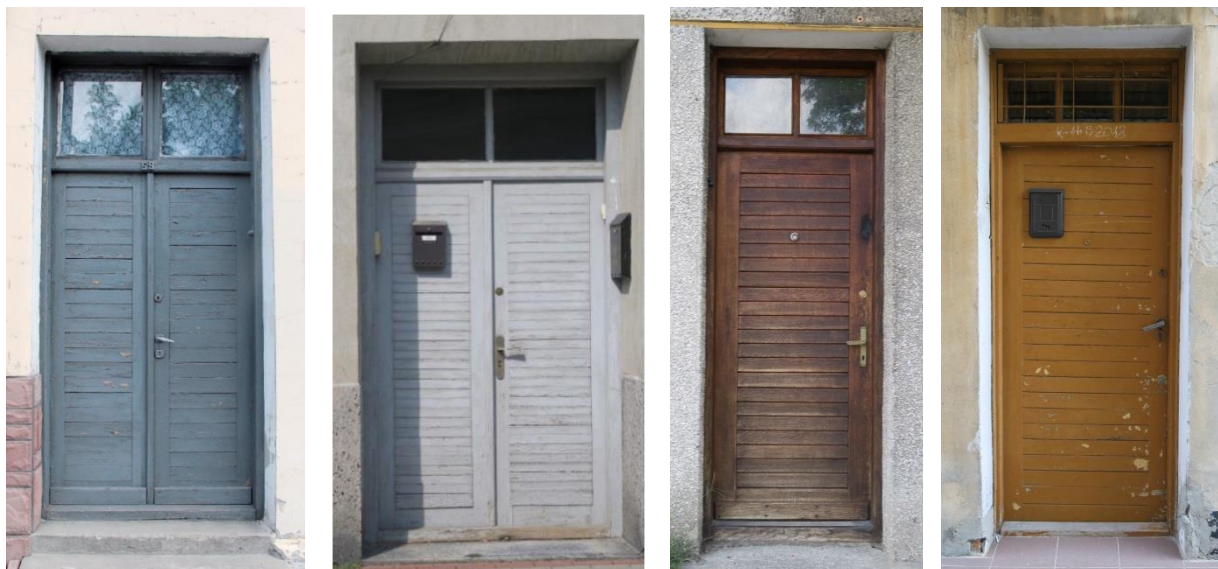

Wyjątek stanowią drzwi w kamienicy nr 35, dwuskrzydłowe, ramowo-płycinowe, z prześwittami i nadświetłem. Są to drzwi z oryginalnym ślemieniem wygiętym na kształt łuku odcinkowego z uskokami, oraz snycerskimi zdobieniami w partii skrzydeł drzwiowych i listwy przymykowej⁹⁵.

⁹⁵ Obecne zabezpieczenie przedmiotowych drzwi kratą i drewnianym płotkiem uniemożliwia wykonanie ich fotografii.

W okresie powojennym rozpowszechniły się drzwi ramowo-płycinowe opierzone klepkami, zwane potocznie klepkowymi.

Brak badań konserwatorskich uniemożliwia określenie kolorystyki stolarki w Rozwadzie. Z oględzin wynika jednak, że najczęściej drewno zabezpieczane było olejem i pokostem dla podkreślenia naturalnego osłojenia. Nie można jednak wykluczyć występowania kryjących warstw malarskich, dlatego tę kwestię należy rozstrzygnąć w trakcie prowadzonych prac konserwatorskich.

Stolarka okienna

Historyczna stolarka okienna zachowała się w znikomym zakresie, zarówno sprzed I wojny jak i z okresu międzywojennego. W wielu domach wymieniona została w okresie PRL, a w większości w ostatnim ćwierćwieczu. Przekazy ikonograficzne też nie pozwalają na prawidłowe, pełne jej rozpoznanie. Zebrane materiały oraz analiza istniejącego zasobu pozwalają jednak na stwierdzenie, że okna w domach i kamienicach rozwadowskiej zabudowy reprezentowały najprostsze typy konstrukcji.

Pod względem konstrukcji występowały okna skrzynkowe z podwójnymi skrzydłami rozwieranymi, okna półskrzynkowe. Stosowana była także konstrukcja ościeżnicowa otwierana na zewnątrz i do wnętrza oraz krosnowa montowana za węgarkiem. Po II wojnie rozpowszechniły się okna szwedzkie (zespolone).

Najbardziej popularny był podział okna na cztery kwatery (czyli okna dwudzielne i dwupoziome).

Rzadziej występował podział na trzy kwatery (tj. okna dwupoziomowe z górną kwaterą bez słupka).

Jak widać na historycznych fotografiach słupki okienne najczęściej zastępowano listwą przymykową, ślēmiona były nieco ozdobniej profilowane niż ramiaki, lecz rzadkością były zdobienia snycerskie. Ponadto okna są zdecydowanie ciemniejsze od elewacji, co wskazywałoby na tendencje występowania stolarki w kolorze drewna.

W 2 ćw. XX w. pojawiły się okna wielokwaterowe (trójdzielne jedno- i trzypoziomowe dzielone szczelinami), malowane w kolorze białym. Te ostatnie rozpowszechniły się szczególnie po II wojnie światowej.

Niestety obecnie zdecydowana większość historycznej stolarki zastąpiona jest nowymi oknami wykonanymi często z PCV, które poprzez zmianę materiału, formy profili, pierwotnych podziałów, kolorystyki zatracają zabytkowe wartości obiektu, a nierzadko powodują dysharmonię w kompozycji elewacji.

Przedstawione powyżej przykłady stolarki drzewianej i okiennej, zarówno na fotografiach archiwalnych jak i współczesnych, są składową historii form rzemieślniczych i użytkowych oraz składową obiektów budowlanych i architektonicznych Rozwadowa. Są świadectwem tożsamości miasteczka i jego mieszkańców. Odgrywają znaczącą rolę w kształtowaniu krajobrazu i klimatu przestrzeni rynkowej, dlatego **ochrona i rewaloryzacja drzwi, witryn, okien i okiennic w Rozwadowie w oparciu o powyższą analizę jest zasadna i potrzebna.**

II. 4. OGÓLNE WYTYCZNE DOTYCZĄCE ZASAD PROJEKTOWANIA I UMIESZCZANIA NOŚNIKÓW INFORMACJI WIZUALNEJ I REKLAM

Poniższe ogólne zasady oraz prezentacja dobrych i złych przykładów umieszczania reklam na elewacjach budynków zaczerpnięte zostały z publikacji autorstwa B. Szmygina i A. Fortuny-Marek pt. *Zasady projektowania i umieszczania nośników informacji wizualnej i reklam na obiektach i w obszarach zabytkowych*⁹⁶. Wykorzystując poniższe zasady przy projektowaniu i umieszczaniu reklam na elewacjach budynków w obszarze rozwadowskiego Rynku, należy pamiętać, że każda reklama powinna być zaprojektowana indywidualnie i dostosowana do konkretnej elewacji, z uwzględnieniem jej skali, układu kompozycyjnego, wystroju, kolorystyki etc. Przedstawione zasady nie mają charakteru obligatoryjnego, lecz stanowią materiał pomocniczy – zarówno dla właścicieli budynków, jak i dla autorów projektów elewacji. Materiał ten może być także wykorzystany przez samorząd miasta w przypadku podjęcia działań nad prawnymi uregulowaniami dotyczącymi reklam – poprzez aktualizację miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w zakresie zasad ochrony i kształtowania środowiska kulturowego albo poprzez podjęcie tzw. uchwały reklamowej.

⁹⁶ Publikacja dostępna na stronie internetowej: <http://bc.pollub.pl/dlibra/docmetadata?id=12725> lub <https://www.google.com/search?q=Zasady+projektowania+i+umieszczania+no%C5%9Bnik%C3%B3w+informacji+wizualnej+i+reklam+na+obektach+i+w+obszarach+zabytkowych&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b>

ZASADA 1 – „OGRANICZENIE ILOŚCI”

Poszczególne podmioty mogą umieszczać tylko jeden zewnętrzny nośnik informacji wizualnej na budynku, w którym się mieszczą lub prowadzą działalność.

TAK

NIE

ZASADA 2 – „OGRANICZENIE TREŚCI I FORMY”

Na budynkach i w obszarach podlegających ochronie konserwatorskiej zewnętrzne nośniki informacji wizualnej powinny ograniczać się do przedstawienia podstawowych informacji dotyczących podmiotu lub usługi – nazwa, adres, usługa. Należy ograniczać stosowanie rozbudowanych informacji, form graficznych, kolorystyki.

TAK

NIE

ZASADA 3 – „OGRANICZENIE POWIERZCHNI”

Sumaryczna powierzchnia wszystkich nośników informacji graficznej nie powinna przekraczać 10% powierzchni elewacji parteru. Wielkość poszczególnych zewnętrznych nośników informacji wizualnej, w szczególności szyldów i szyldów semaforowych, nie powinna przekraczać odpowiednio 1m² i 0,5 m².

TAK

NIE

ZASADA 4 – „PRAWIDŁOWE UMIEJSCOWIENIE”

Zabronione jest umieszczanie zewnętrznych nośników informacji wizualnej powyżej gzymsu parteru budynku – dotyczy to również balkonów, okien, dachów budynków (z wyjątkiem budynków, w których prowadzony jest jeden rodzaj działalności – np. hotele, banki, domy kultury, galerie sztuki itp. (...))

TAK

NIE

ZASADA 5 – „POSZANOWANIE KOMPOZYCJI ELEWACJI”

Zewnętrzne nośniki informacji wizualnej powinny być umieszczane z poszanowaniem kompozycji elewacji budynku, w szczególności z poszanowaniem osi pionowych oraz poziomych podziałów elewacji (wyznaczonych np. otworami okiennymi i drzwiowymi oraz elementami artykulacji architektonicznej: lizenami, gzymsami, boniowaniem, pilastrami itp.)

TAK

NIE

ZASADA 6 – „PORZĄDKOWANIE WEDŁUG OSI”

Jeżeli na elewacji budynku jest kilka zewnętrznych nośników informacji wizualnej to powinny one być uporządkowane według jednej osi – horyzontalnej linii (górne krawędzie) lub wertykalnej (boczne krawędzie).

ZASADA 7 – „GRUPOWANIE I UJEDNOLICENIE FORMY”

W przypadku umieszczenia więcej niż 3 szyldów zalecane jest ich pogrupowanie w miejscu możliwie neutralnym z punktu widzenia kompozycji elewacji – zalecane jest ujednolicenie poszczególnych nośników (wielkość, kształt, materiał, kolorystyka itd.) W przypadku większej liczby szyldów zalecane jest wprowadzenie jednej tablicy (ramy), w której zostaną one umieszczone.

TAK

NIE

ZASADA 8 – „NIEPRZESŁANIANIE DETALI I ELEMENTÓW WYSTROJU ARCHITEKTONICZNEGO”

Zewnętrzne nośniki informacji wizualnej nie powinny przesłaniać detali i elementów wystroju architektonicznego budynków (oraz witryn, drzwi i okien).

TAK

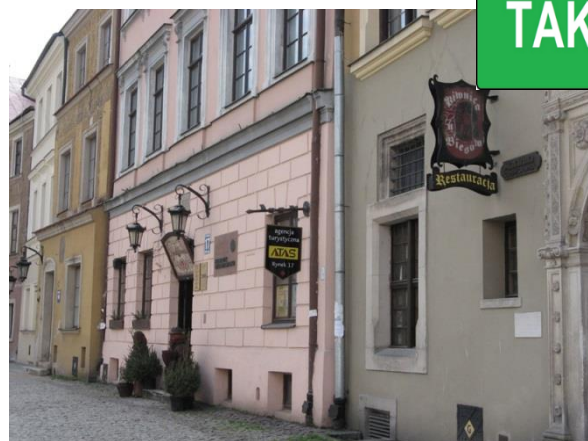

NIE

ZASADA 9 – „POSZANOWANIE ELEMENTÓW MAŁEJ ARCHITEKTURY I WYSTROJU ARCHITEKTONICZNEGO”

Zabronione jest umieszczanie zewnętrznych nośników informacji wizualnej na elementach małej architektury i wystroju architektonicznego, takich jak: ogrodzenia, daszki, balustrady, osłony itp.

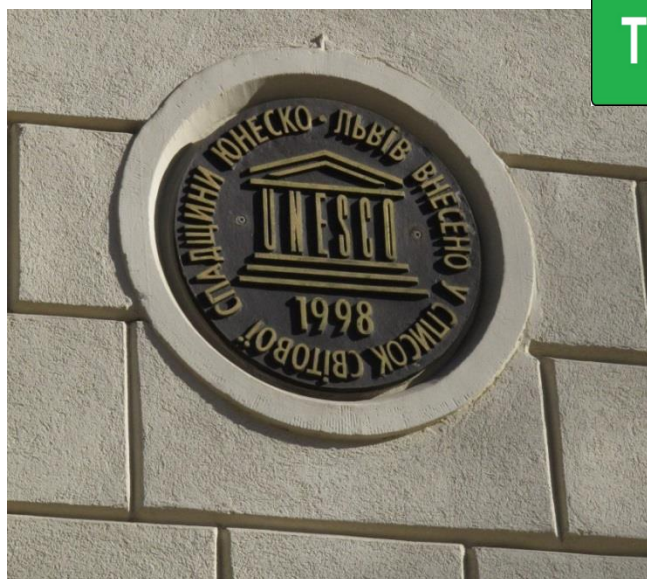
ZASADA 10 – „ZACHOWANIE ODSTĘPU OD KRAWĘDZI”

Zewnętrzne krawędzie nośników informacji wizualnej powinny być umieszczane z zachowaniem minimum 10 cm odstępu od najbliższej krawędzi detalu architektonicznego, otworów drzwiowych i okiennych.

ZASADA 11 – „WYSOKA JAKOŚĆ I STARANNOŚĆ”

Wszystkie nośniki informacji wizualnej powinna charakteryzować wysoka jakość projektu, staranność wykonania i dobra jakość materiałów, z których są wykonane.

TAK

NIE

ZASADA 12 – „STARANNY MONTAŻ”

Wszystkie nośniki informacji wizualnej powinny być zamontowane z należytą starannością – należy zamaskować elementy mocujące, ewentualne okablowanie itd.

TAK

NIE

ZASADA 13 – „ZASADA DOBORU MATERIAŁÓW”

Nośniki powinny być wykonywane z materiałów dobrej jakości. Nośniki nie powinny być wykonywane ze szkła lustrzanego lub koloryzowanego oraz materiałów tekstylnych, winylowych (z wyjątkiem nośników umieszczanych czasowo, np. banerów).

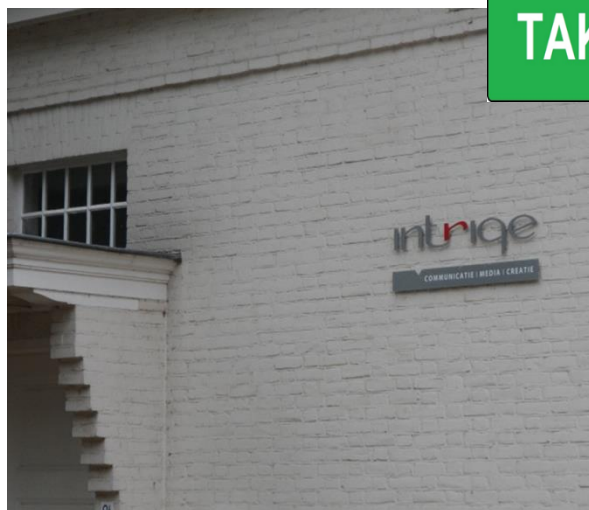
TAK

NIE

ZASADA 14 – „DOBÓR KOLORYSTYKI I ELEMENTÓW ŚWIETLNYCH”

Zewnętrzne nośniki informacji wizualnej nie powinny wyróżniać się jaskrawą kolorystyką, a ilość kolorów na jednym nośniku należy ograniczać (ograniczenie nie dotyczy znaku firmowego). Zaleca się stosowanie barw o niskim nasyceniu. Zabrania się stosowania nośników odbijających światło, odbłaskowych oraz stosowanie neonów i reklam świetlnych emitujących światło o zmieniającym się natężeniu, błyskowe, pulsujące, fosforyzujące.

ZASADA 15 – „POSZANOWANIE ELEMENTÓW ORYGINALNYCH”

W przypadku zachowania oryginalnych zabytkowych witryn, szyldów czy napisów zaleca się ich zachowanie i konserwację. Pozytywnym działaniem jest także wykonywanie replik nośników historycznych (o ile pozwala na to materiał ikonograficzny) lub aranżacja nawiązująca do historycznych reklam.

TAK

Propozycje sytuowania i kształtowania szyldów i reklam na elewacjach

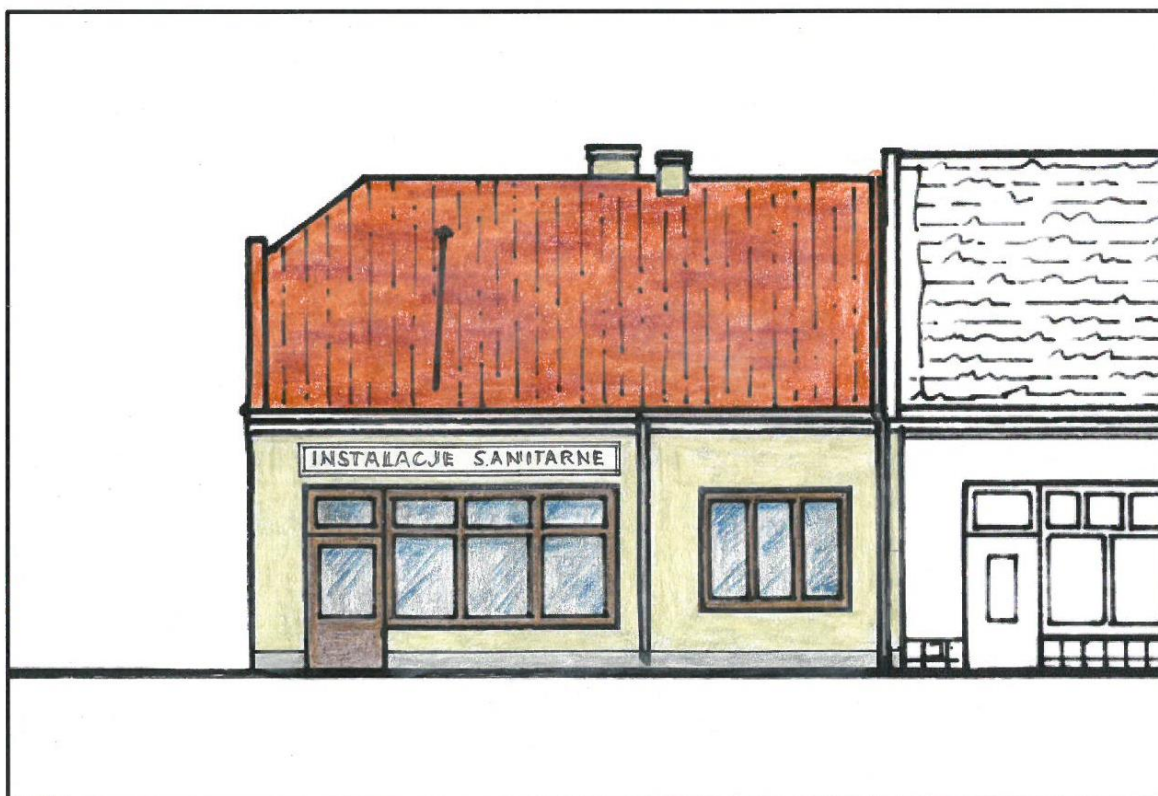
KOMINKI

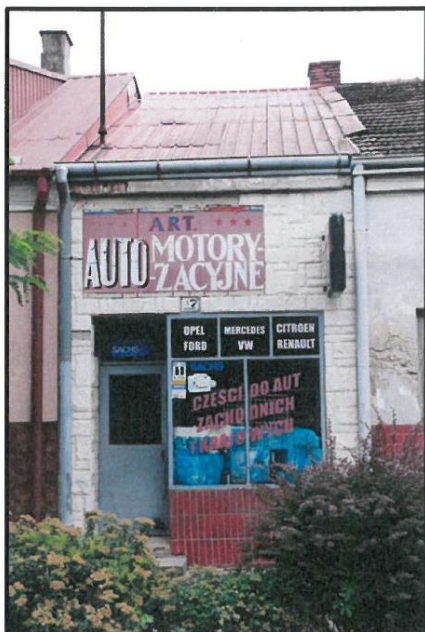
HYDRAULIKA

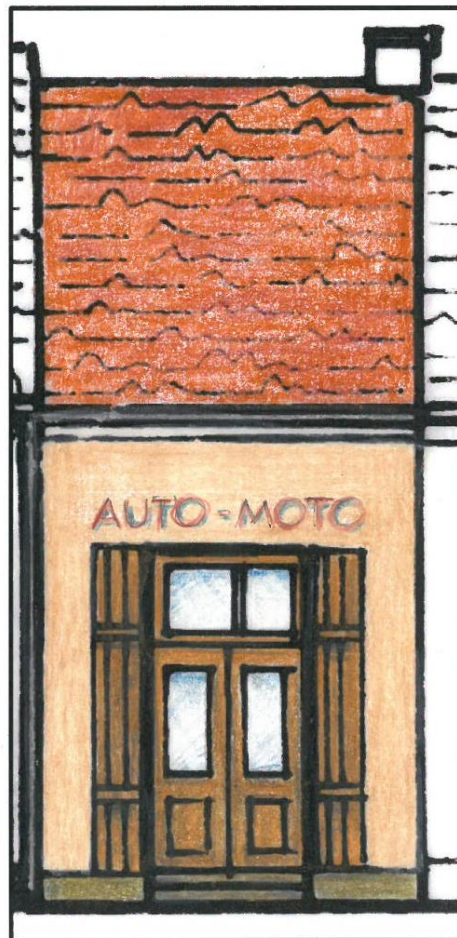
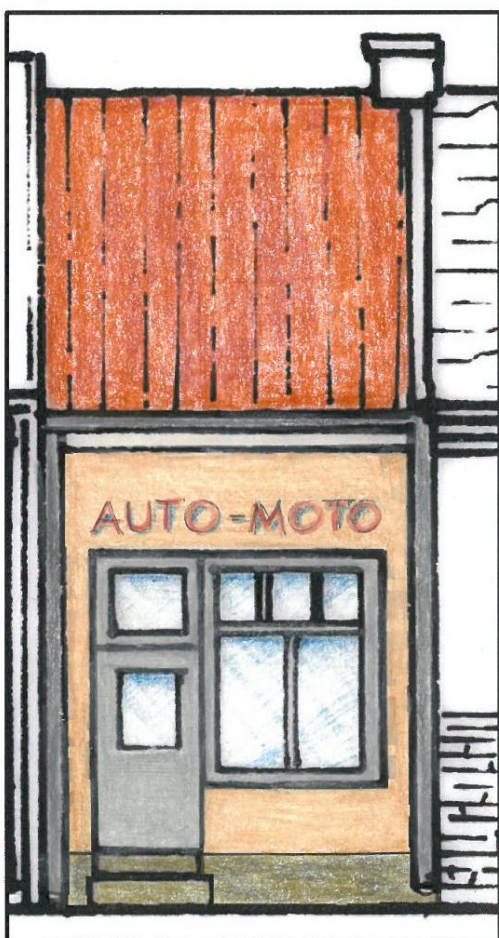

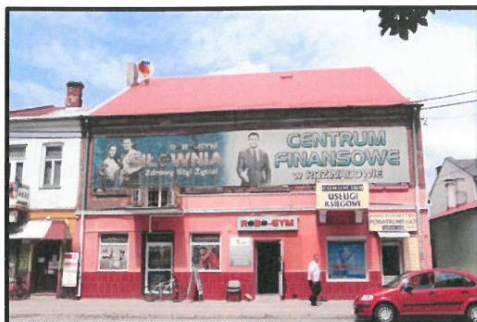
INSTALACJE SANITARNE

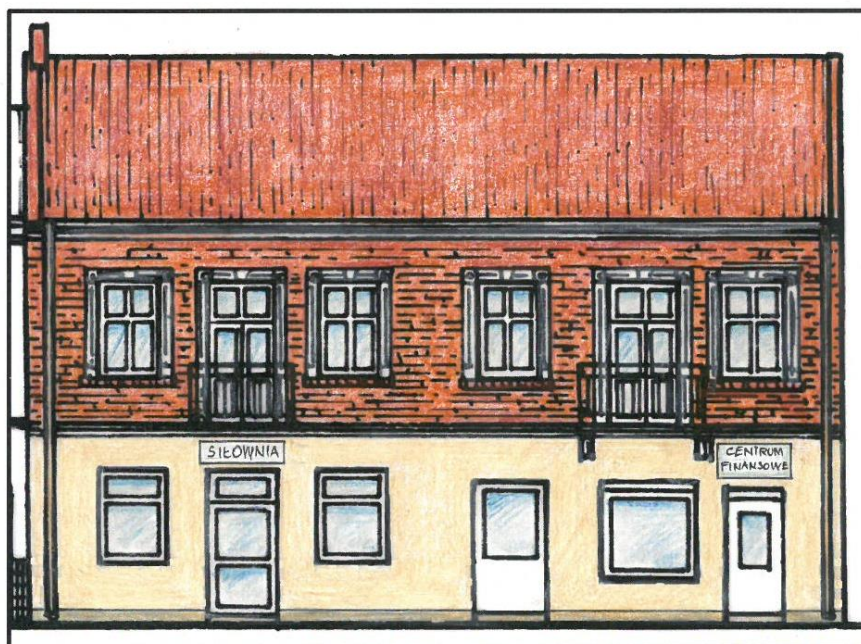
AUTO-MOTO

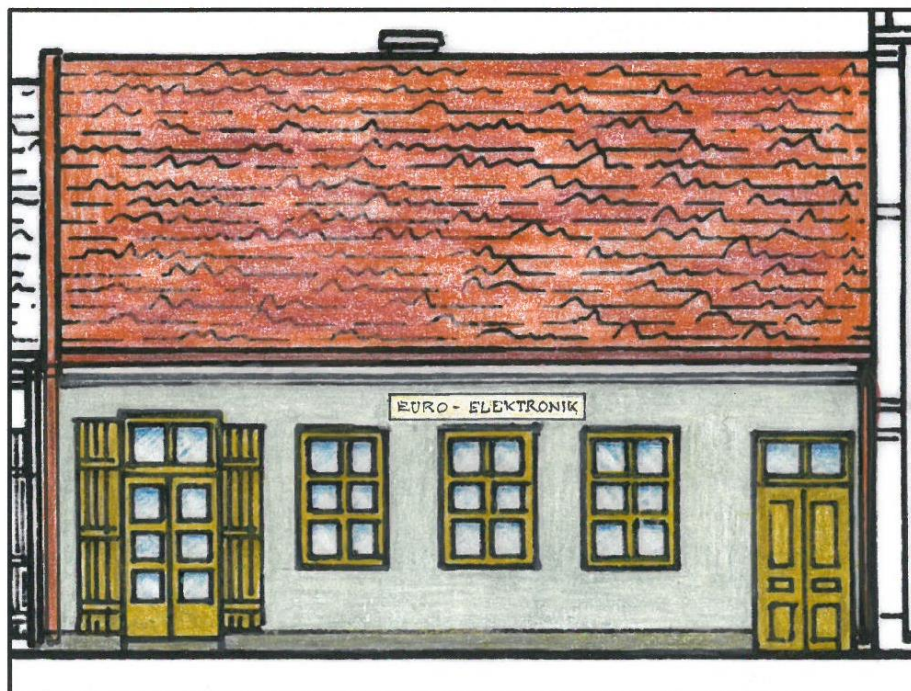
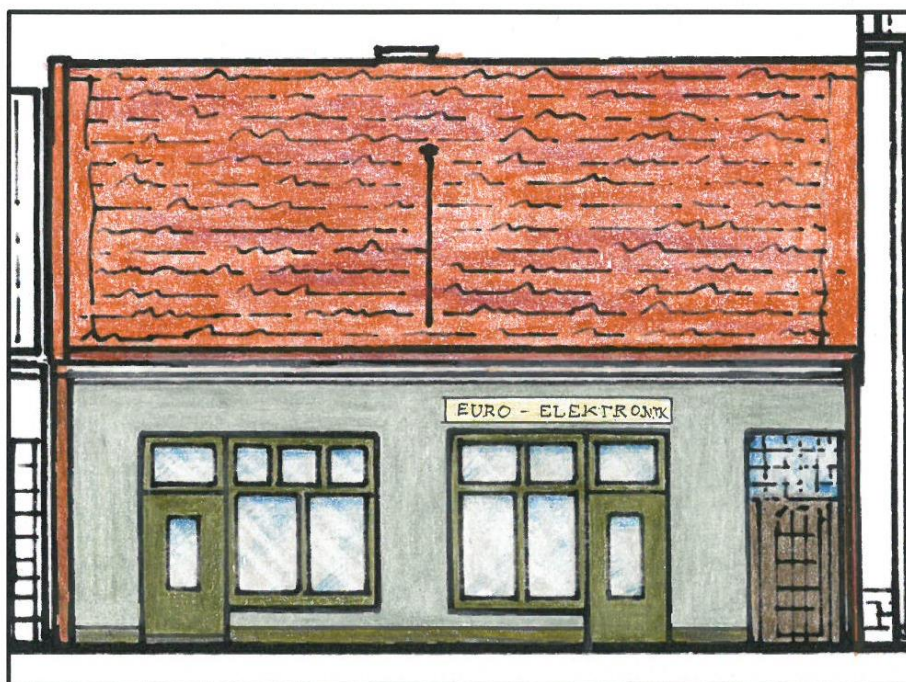
CENTRUM
FINANSOWE

SIŁOWNIA

EURO-ELEKTRONIK

ZACNY MEBEL

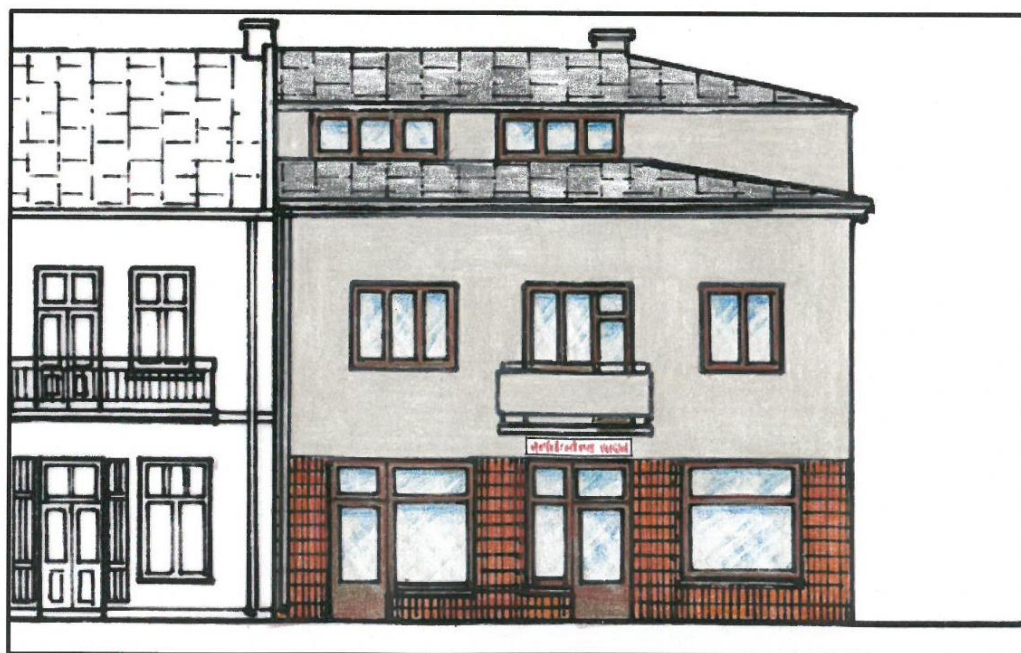

SPOŻYWCZO-MONOPOŁOWY

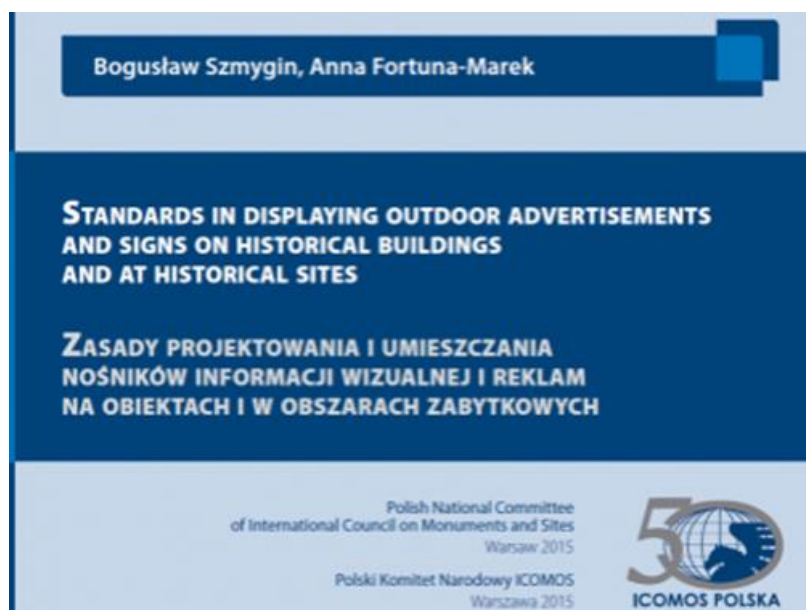
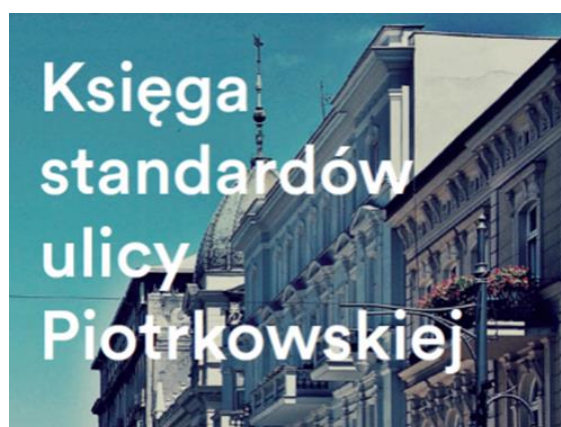
delikatesy mięsne

Pomocne materiały:

Portale internetowe – prowadzone przez Narodowy Instytut Dziedzictwa:

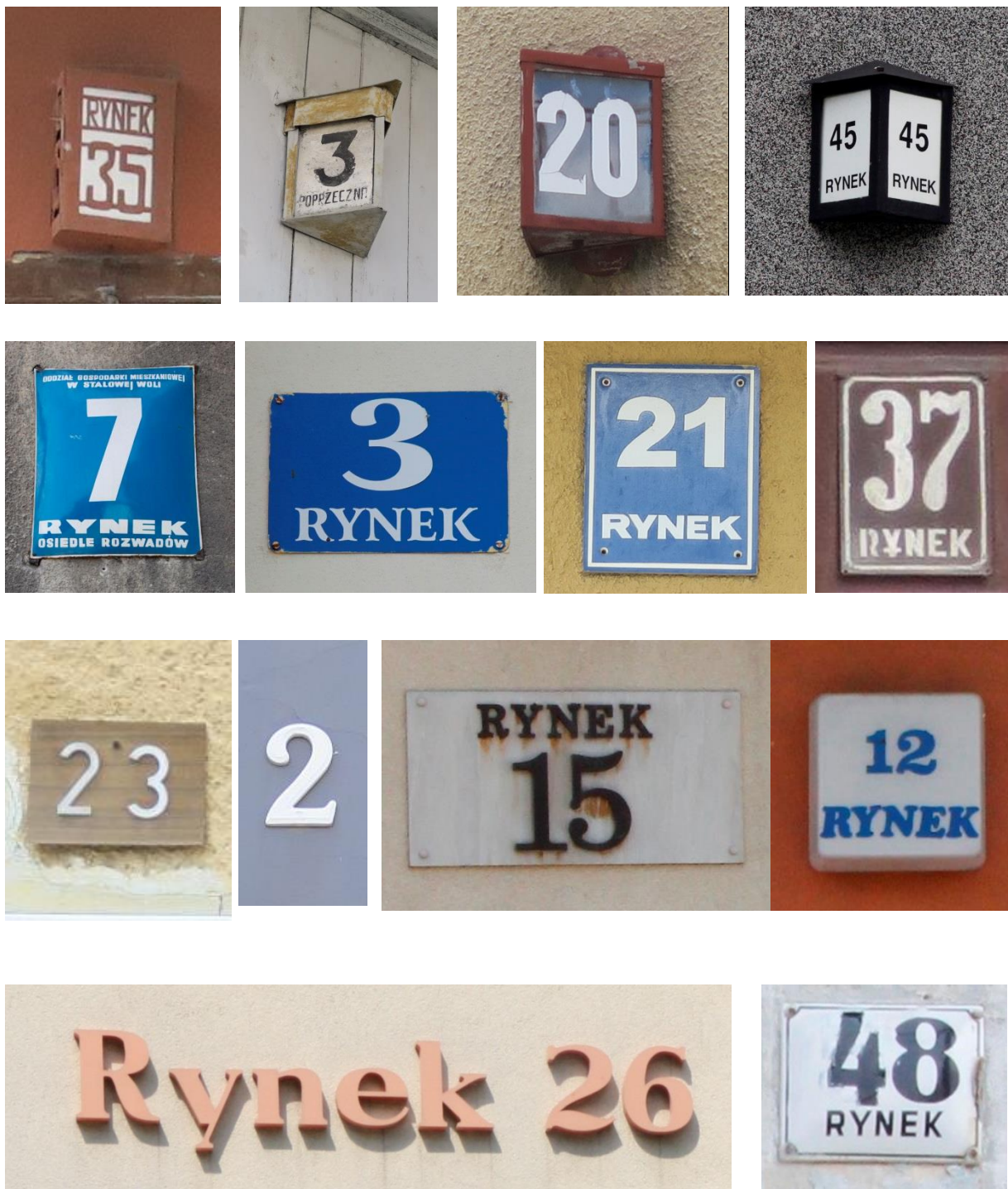
www.krajobrazmojegomiasta.pl; www.samorzad.nid.pl

II.5. TABLICZKI ADRESOWE

Tabliczki adresowe stosowane do oznakowania domów w Rozwadowie prezentują bardzo zróżnicowany zespół pod względem formy, wielkości, dobru materiału, kroju liternictwa i kolorystyki. Spotykamy adresowe latarenki, metalowe płaskie tabliczki z numerem domu i adresem, jak i oznakowanie indywidualnie wykonane przez właścicieli.

Poniższe fotografie obrazują typy tabliczek stosowanych w Rozwadowie

Tabliczki sytuowane są zwykle w partii parteru, lecz w różnych miejscach: przy wejściach do domów, nad drzwiami lub po ich prawej stronie, pod gzymsiem wieńczącym dolną kondygnację, na drzwiach, na elewacji w miejscu wolnym od reklamy.

Gmina nie ma prawa regulowania wyglądu i rozmiaru tabliczek, gdyż ustawa – Prawo geodezyjne i kartograficzne (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1629) nie przewidziała dla samorządów takich kompetencji, niemniej jednak ujednolicenie systemu identyfikatorów rozwadowskiej zabudowy jest celowe w procesie rewitalizacji. Proponuje się zatem wprowadzenie na każdym budynku takich samych tabliczek adresowych uwzględniających nazwę placu/ulicy i numer domu lub nazwę placu/ulicy, numer domu i miejscowości.

Spośród istniejących form oznakowania uznaje się za klasyczne pod względem formy i kroju liternictwa rozwiązanie tabliczek domów: Rynek 48 i 37.

Przy wyborze tego typu tabliczek proponuje się, z uwagi na historyczny charakter zabudowy, utrzymanie oznakowania w kolorach brązu, beżu, kości słoniowej.

Poniżej przedstawiono przykłady tabliczek zaczerpnięte z gotowej oferty rynkowej. Prezentują one klasyczne, estetyczne rozwiązania, które nie budzą wątpliwości z konserwatorskiego punktu widzenia i mogłyby być zastosowane w Rozwadowie. Jako miejsce lokalizacji proponuje się montaż powyżej nadproża, po prawej stronie otworu drzwiowego, ewentualnie poniżej gzymsu wieńczącego dolną kondygnację, po prawej stronie elewacji.

<https://twojnadruk.pl/tabliczka-adresowa-tablica-numer-numery-dom-3d-30x20-p-72.html>
<http://fabrykastatuetek.pl/tablice-adresowe-z-numerem/195-ozdobna-tabliczka-adresowa-na-aluminium.html>

WYKAZ SKRÓTÓW

AG – Archiwum Geodezyjne

AKMK – Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie

AL – Archiwum Lubomirskich

AP Prz. – Archiwum Państwowe w Przemyśle

AP Rz. – Archiwum Państwowe w Rzeszowie

BZniO – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu

CDIAUL – Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lwowi

Oesta – ÖsterreichischesStaatsarchiv Wien

SGKP – Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów ościennych

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie:

sygn. 42, *Acta Visitationis 1748*.

Archiwum Państwowe w Przemyślu:

zesp. 789, sygn. 65, 376

zesp. 126 (Archiwum Geodezyjne), sygn. 1413 M, *Markt Rozwadów in Galizien*, 1853, sekcje I-II, sygn. 220 M, *Dorf Charzewice sammt Enklave Markt Rozwadów Hinzu einverleibt Księże Kolano in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sekcje nr XII, XVI-XXI, sygn. 1124, nr 4, *Vermessungs- und Classirungs – Protocoll Grund - und Bauparzellen Steuergemeinde Rozwadow*, 1853,

sygn. 1124, nr 3, *Hauser Verzeichniss der Gemeinde Rozwadow*, 1853.

Archiwum Państwowe w Rzeszowie:

zesp. 519 (Archiwum Lubomirskich), sygn. 17, 44, 313.

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu:

sygn. 12 328/II, *Summarium universale documentum Illustrissimae Domini Lubomirscianae [...] Anno 1738: Mense Septembri in Archivo Fortalitij Ressoviensis conscriptum*

sygn. 12 334/II, *Index dawnego Archiwum Rzeszowskiego na fascykuły podzielony* – wykaz dokumentów znajdujących się w archiwum ks. Lubomirskich w Rzeszowie dotyczących dóbr rozwadowskich.

sygn. 7989/II, Regesta p. Mysłowskiego

Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lwowi:

fond 19, op. V, spr. 185,

fond 20, op. V, spr. 192,

fond 146, op. 16, spr. 1636, *Inventarium bonorum terrestrium scilicet oppidi Rozwadow cum attinentis [...]*.

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Kartensammlung, *Karte des Königreichs Galizien und Lodomerien, 1779-1783*:

sygn. B IX a. 390, sectionr 127.

OPRACOWANIA

Baliński M., Lipiński T., *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*, t. II, Warszawa 1844.

Doskocz M., *Targi małe i wielkie z rozkładem na rok 1932*, Warszawa 1932.

Falniowska-Gradowska A., Leśniak F., *Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785-1787)*, Toruń 2009.

Filipowicz P., *Rola zaleceń konserwatorskich w procesie inwestycyjnym realizowanym w obiekcie zabytkowym w świetle oczekiwań projektanta i inwestora*, „Kurier Konserwatorski”, Nr 6: 2010, s. 5-10.

Gaj-Piotrowski W., *Kultura materialna ludzi i okolic Rozwadowa*, cz. I, Rzeszów 1975.

Gaj-Piotrowski W., *Lokacja i rozwój przestrzenny miasta Rozwadowa*, Wrocław 1991.

Gaj-Piotrowski W., *Lubomirscy rodowej linii rzeszowsko-rozwadowskiej*, Stalowa Wola 2002.

Gaj-Piotrowski W., *Parafia farna w Rozwadowie-Stalowej Woli, cz. I. Obiekty sakralne i gospodarcze kościoła i probostwa 1740-1985*, Stalowa Wola 2007.

Gaj-Piotrowski W., *Zanim powstała Stalowa Wola. Studium z prehistorii miasta*, Stalowa Wola 2000.

Gaj-Piotrowski W., Jańczyk K., *Rozwadowscy, założyciele miasta Rozwadowa. Studium genealogiczno-gospodarcze*, Stalowa Wola 2005.

Garanty A., *Rozwadów – miasto i jego samorząd na przełomie XIX i XX w.*, w: *Z przeszłości miasta Rozwadowa*, red. A. Garbacz, Stalowa Wola 2015, s. 103-131.

Garanty A., *Rozwadów 1914-1918. Raport ze zniszczonego miasta, w: I wojna światowa nad Sanem*, red. A. Garanty, Stalowa Wola 2014.

Kolorystyka zabytkowych elewacji od średniowiecza do współczesności. Materiały Międzynarodowej Konferencji z okazji 30-lecia wpisu Starego Miasta w Warszawie na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, pod red. K. Guttmejera, Warszawa 2010.

Jańczyk K., *Z dziejów gospodarczych Rozwadowa i Charzewic w XVII-XX w.*, w: *Z przeszłości miasta Rozwadowa*, red. A. Garbacz, Stalowa Wola 2015, s. 85-102.

Karpiniec J., *Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. II, 1932-1933, s. 19-20.

Kiryk F., *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie XIII-XVI wiek*, Kielce 1994.

Kołodziejczyk D., *Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15 th – 18 th Century). A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, Leiden 2011.

Kumor B., *Wojskowy spis ludności Galicji z 1808 r.(uzupełnienie)*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, t. 15, 1984, s. 95-113.

Kuśnierz K., *Miejskie ośrodki gospodarcze wielkich latyfundiów południowej Polski w XVI oraz XVII wieku*, Kraków 1989.

Kuśnierz K., *Rynek prywatnego miasta w Małopolsce w XVI-XVII wieku. Rozwiązania przestrzenne i funkcjonalne ośrodków gospodarczych*, „KHKM”, R. XLI, nr 2, 1993, s. 296-298.

Muszyńska J., *Żydzi w miastach województwa sandomierskiego i lubelskiego w XVIII wieku. Studium osadnicze*, Kielce 1998.

Pietruszyński H., *Wspomnienia rozwadowskie*, red. W. Gaj-Piotrowski, Stalowa Wola 1990.

Przewodnik po dawnym Rozwadowie, oprac. M. Wiatrowicz, A. Garbacz, M. Młynarski i L. Mizera, Stalowa Wola 2015.

Rzeczpospolita w czasach Jana III Sobieskiego, red. K. Kuczman, Stalowa Wola 2014.

Samsonowicz H., *Tendencje rozwoju sieci miejskiej w Polsce późnośredniowiecznej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 28, 1980, s. 345.

Skromak E., *The Jew, mój sąsiad. Żyd, my Neighbour*, Stalowa Wola 2013.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów ościennych, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego i F. Sulimierskiego, t. IX, Warszawa 1888.

Stojak G., *Stacja kolejowa Rozwadów. Akta galicyjskie C.K. Ministerstwa Kolei Żelaznych*, Rozwadów 2017.

Tajchman J., *Drewniane drzwi zabytkowe na terenie Polski (systematyka i problematyka konserwatorska)*, „Ochrona Zabytków”, nr 4: 1991, s. 269-277.

Tajchman J., *Słownik terminologiczny architektury. Stolarka okienna*, Warszawa 1990.

Tajchman J., *Stolarka okienna w Polsce. Rozwój i problematyka konserwatorska*. Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków. Seria C – Studia i materiały, T. V., Warszawa 1990.

Wydra R., *Czas Wielkiej Wojny na ziemi rozwadowskiej*, w: *I wojna światowa nad Sanem*, red. A. Garranty, Stalowa Wola 2014.

Zielecki A., *Struktura ludności miast Galicji w dobie autonomicznej*, w: *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, pod red. Z. Biersdorfa i A. Laskowskiego, Jasło 2001, s. 79-96.

Aneks 1

Weryfikacja gminnej ewidencji zabytków w obrębie zabudowy rynkowej – wykaz obiektów ujętych oraz proponowanych do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków

OBIEKTY UJĘTE W GEZ

UKŁAD URBANISTYCZNY OSIEDLA ROZWADÓW, RYNEK 2, RYNEK 5/6, RYNEK 7, RYNEK 10, RYNEK 12, RYNEK 25, RYNEK 35, RYNEK 36, RYNEK 38, RYNEK 41, RYNEK 59

OBIEKTY PROPONOWANE DO UJĘCIA W GEZ W OBRĘBIE ZABUDOWY RYNKU

RYNEK 4

Budynek usytuowany w południowej pierzei Rynku, jako czwarty od wschodu. Wzniesiony zapewne w 2 poł. XIX w., na części parceli nr 122, zabudowanej w połowie XIX w. drewnianym budynkiem mieszkalnym nr 27a, należącym do Izraela i Barocha Korn, przekształcony po pożarze w 1904 r. oraz w okresie powojennym (w bliżej nieokreślonym czasie). Przekształceniu uległa elewacja frontowa, w zakresie kompozycji i wystroju, co potwierdzają zachowane archiwalne fotografie. Porównanie fotografii pokazuje, iż po wojnie nastąpiły wtórne podziały własnościowe, budynek został podzielony na dwie części (ob. nr 4 i 5). Po wojnie był remontowany. Budynek służył celom handlowym i mieszkalnym. Obecnie w części frontowej budynku oznaczonej numerem 4 znajduje się kwiaciarnia, w części oznaczonej numerem 5 znajduje się zakład szklarski i sprzedaż luster.

RYNEK 19

Budynek usytuowany w zachodniej pierzei Rynku, w zwartej zabudowie. Zbudowany jako parterowy zapewne w 2 poł. XX w. lub na pocz. XX w. Krótko po 1915 r. nadbudowany o piętro, przeznaczony wówczas na cele mieszkalne i handlowo-usługowe. Obiekt zajął środkową część działki, która w poł. XIX w. należała do Salomona Walda i Leib Nusbauma. W okresie wojny mieścił zakład fotograficzny. W 2 poł. XX w. był remontowany, w ostatnich latach przekształcony w zakresie układu kompozycyjnego parteru.

RYNEK 21

Budynek usytuowany w zachodniej pierzei, jako narożny przy wąskiej uliczce prowadzącej do Rynku. Zbudowany jako parterowy w 2 poł. XIX w. lub na pocz. XX w. i w końcu 2 dekady XX w. nadbudowany o piętro z użytkowym poddaszem, przeznaczony na cele mieszkalne i handlowo-usługowe. W 2 poł. XX w. remontowany był przynajmniej dwukrotnie, m. in. pomalowano wówczas elewację i partię cokołową obłożono płytkami terakotowymi w kolorze brązowym.

RYNEK 22 I RYNEK 23

Budynek oznaczony obecnie numerami Rynek 22 i Rynek 23 stanowił historycznie jeden obiekt usytuowany w zwartej zabudowie pierzei zachodniej. Zbudowany zapewne w 2 poł. XIX w. lub na pocz. XX w. w miejscu drewnianego budynku mieszkalnego należącego w poł. XIX w. do Judy Korna. Wzniesiony z przeznaczeniem na cele mieszkalne i handlowo-usługowe. Przekształcony w obrębie kompozycji elewacji prawdopodobnie tuż przed II wojną, kiedy wejście w trzeciej

osi zmieniono na okno. Niedługo po II wojnie powiększono otwór wejściowy od pd. urządzając witrynę połączoną z wejściem. Wymieniono także okno w trzeciej osi na nowe o zmienionych gabarytach i podziałach. Wprowadzono nowe drzwi w drugiej osi. Budynek był remontowany ponownie w obrębie elewacji w ostatnim ćwierćwieczu. Pomalowano wówczas fasadę oraz stolarkę, wprowadzono okładzinę w partii cokołu. Obecnie jest nieużytkowany (?).

RYNEK 24

Budynek usytuowany w zachodniej pierzei Rynku, w zwartej zabudowie. Zbudowany na pocz. XX w. (?), na miejscu drewnianego budynku mieszkalnego należącego w poł. XIX w. do Anselma Berlmana (Perlmana) . Wzniesiony z przeznaczeniem na cele handlowo-usługowe i mieszkalne. Elewacja frontowa po remoncie w ostatnich latach, przekształcona w obrębie witryny sklepowej. Obecnie budynek przeznaczony w dolnej kondygnacji na usługi.

RYNEK 48 I RYNEK 49

Budynek usytuowany we wschodniej pierzei Rynku. Na pewno wzniesiony został po 1853 r., gdyż na mapie katastralnej z tego roku, w miejscu budynku nr 48 istniał budynek drewniany, zajmujący obszar obecnych dwóch domów (Rynek 47 i 48). Był to wówczas dom o funkcji mieszkalnej, a jego właścicielem był Jakub Diamant . Natomiast na miejscu budynku 49 istniał drewniany dom o funkcji mieszkalnej, a jego właścicielem był Jakub Schmidt (znacznie szerszy od obecnego, obejmujący też miejsce obecnego budynku nr 50) . Budynek wzniesiony został zatem w 2 poł. XIX w. lub początkach XX w. Mocno zniszczony w czasie działań I wojny światowej. Odbudowany w okresie międzywojennym. Przekształcony zapewne w latach 50-60. XX w. Przekształceniom uległa kom-

pozycja elewacji frontowej – zmiana wielkości i umiejscowienia otworów okiennych i drzwiowych. Obecnie w budynku nr 48 znajduje się warsztat stolarski oferujący wyrób trumien, budynek nr 49 jest nieużytkowany.

RYNEK 50

Budynek usytuowany we wschodniej pierzei Rynku. Na pewno wzniesiony został po 1853 r., gdyż na mapie katastralnej z tego roku, w miejscu budynku nr 50 istniał wówczas budynek drewniany, zajmujący obszar obecnych dwóch domów (Rynek 49 i 50). Był to dom o funkcji mieszkalnej, a jego właścicielem był Jakub Schmidt. Budynek wzniesiony został zatem w 2 poł. XIX w. lub początkach XX w. W 1905 r. właścicielem budynku był Kamer Schmidt i mieścił się w nim kram towarów bławatnych, z uprawnieniem do odbywania targów i jarmarków. Budynek został mocno zniszczony w czasie działań I wojny światowej. Odbudowany w okresie międzywojennym. Przekształcony zapewne w latach 50-60. XX w. Przekształceniom uległa kompozycja elewacji frontowej – zmiana wielkości i umiejscowienia otworów okiennych i drzwiowych. Obecnie budynek użytkowany jest jako zakład krawiecki.

Aneks 2

Zestawienie przeprowadzonych kwerend archiwalnych

- Archiwum Państwowe w Rzeszowie

1. Zesp. 519, Archiwum Lubomirskich, sygn. 326, Rachunki i kwity klucza rozwadowskiego 1748-1791.

k. 4-6 Opis centralnej części Rozwadowa wraz z danymi właścicieli budynków .

2. Zesp. 519, Archiwum Lubomirskich, sygn. 311, Inwentarz dóbr rozwadowskich 1752-1753.

Materiał zachowany tylko we fragmencie dla wsi Charzewice i Pilchów – brak danych dla miasta Rozwadowa.

3. Zesp. 519, Archiwum Lubomirskich, sygn. 313, Rachunki i kwity folwarku charzewskiego z 1729 r. (m.in. Reparacja ratusza w Rozwadowie i ekspensa budowania stajni przy austeryi).

5. Zesp. 519, Archiwum Lubomirskich, sygn. 1014, Plany z lat 1924-1926 – kwerenda negatywna (zbiór zawiera m.in. plany budynków gospodarczych w Charzewicach).

6. Zesp. 519, Archiwum Lubomirskich, sygn. 741, Akta zarządu dóbr rozwadowskich z lat 1803-1816 – kwerenda negatywna.

7. Zesp. 519, Archiwum Lubomirskich, sygn. 1012, Spisy lokatorów zajmujących mieszkania w domach dóbr w Rozwadowie (1927-1937).

- Archiwum Państwowe w Przemyśle

1. Zesp. 126, Archiwum Geodezyjne

sygn. 1124, nr 1, Abschrift Grenzbeschreibung der Gemeinde Markt Rozwadow, 1852.

sygn. 1124, nr 3, Hauser Verzeichniss der Gemeinde Rozwadow, 1853.

sygn. 1124, nr 4, Vermessungs-und Classirungs-Protocoll Grund-und Bauparzellen Steuergemeinde Rozwadow, 1853.

sygn. 1413 M, Markt Rozwadow in Galizien, 1853, section II.

Zesp. 789, C. K. Starostwo powiatowe w Tarnobrzegu

sygn.65, Sprawy związane z rejestracją drobnego przemysłu, handlu i usług: podania i zezwolenia na prowadzenie handlu i rzemiosła, 1904.

sygn. 66, Sprawy związane z rejestracją drobnego przemysłu, handlu i usług: podania i zezwolenia na prowadzenie handlu i rzemiosła, 1904 – kwerenda negatywna (brak danych dla budynków przyrynkowych).

sygn. 67, Sprawy związane z rejestracją drobnego przemysłu, handlu i usług, 1904-1917.

- Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu

sygn. 12 328/II, *Summarium universale documentum Illustrissimae Domini Lubomirscianae [...] Anno 1738: Mense Septembri in Archivo Fortalitij Ressoviensis conscriptum* (zestawienie dokumentów znajdujących się w archiwum książąt Lubomirskich na zamku rzeszowskim).

sygn. 12 334/II, *Index dawnego Archiwum Rzeszowskiego na fascykuły podzielony* (wykaz dokumentów znajdujących się w archiwum ks. Lubomirskich w Rzeszowie dotyczących dóbr rozwadowskich).

sygn. 7989/II, Regesta p. Mysłowskiego

- Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie

Archiwum Państwowe w Przemyślu:

zesp. 789, sygn. 65, 376

zesp. 126 (Archiwum Geodezyjne), sygn. 1413 M, *Markt Rozwadów in Galizien*, 1853, sekcje I-II, sygn. 220 M, *Dorf Charzewice sammt Enklave Markt Rozwadów hiezu einverleibt Księże Kolano in Galizien Rzeszower Kreis*, 1853, sekcje nr XII, XVI-XXI, sygn. 1124, nr 4, *Vermessungs- und Classirungs - Protocoll Grund - und Bauparzellen Steuergemeinde Rozwadow*, 1853, sygn. 1124, nr 3, *Hauser Verzeichniss der Gemeinde Rozwadow*, 1853.

Archiwum Państwowe w Rzeszowie:

zesp. 519 (Archiwum Lubomirskich), sygn. 17, 44, 313.

Centralnyj Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lwovi:

fond 19, op. V, spr. 185,

fond 20, op. V, spr. 192,

fond 146, op. 16, spr. 1636, *Inventarium bonorum terrestrium scilicet oppidi Rozwadow cum attinentis [...]*.

Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Kartensammlung, *Karte des Königreichs Galizien und Lodomerien*, 1779-1783:

sygn. B IX a. 390, sectio nr 127.